

Geschiedenis en oudheidkunde in de negentiende eeuw

De Messager des sciences historiques 1823-1896

JO TOLLEBEEK

Le temps vole aussi vite que les événements; les articles des journaux quotidiens s'oublie bien promptement; mais les cahiers du *Messager des sciences et des arts* ont quelque espoir d'être conservés ...'
(L.A. Warnkoenig, 1834)¹

De negentiende-eeuwse Belgische historiografie is de voorbije jaren vanuit twee invalshoeken bestudeerd. Enerzijds trok de nationale geschiedschrijving uit de decennia na de Revolutie van 1830 (en de aanzetten daartoe in de Oostenrijkse, Franse en Hollandse Tijd) de aandacht. Reginald de Schryver typeerde deze geschiedschrijving reeds in 1972 als een historiografie 'tussen literatuur en wetenschap', een cultuurpolitiek instrument dat diende bij te dragen tot de versterking van het nationaal bewustzijn². Anderzijds ging de belangstelling uit naar de historische infrastructuur die vóór de Eerste Wereldoorlog was tot stand gekomen, en dat met het oog op de verwetenschappelijking die ook de Belgische historiografie sinds 1870 kenmerkte³. Een wezenlijke component van deze infrastructuur werd gevormd door de historische tijdschriften⁴. Het meest vooraanstaande van deze tijdschriften was de in Gent uitgegeven *Messager des sciences historiques*. Het belang ervan werd in de literatuur onderkend ('pour l'époque, une publication de valeur', zo luidde het, toch wat neerbuiwend⁵). Maar daar bleef het bij; tot een uitgebreide studie van het tijdschrift kwam het niet.

De geschiedenis van de *Messager* biedt nochtans de mogelijkheid een tot op heden onderbelicht gebleven aspect van de negentiende-eeuwse Belgische historiografie — naast haar rol in het proces van natievorming en haar verwetenschappelijking — te illustreren: de verhouding tussen geschiedenis en oudheidkunde. Dat begrippenpaar werd een halve eeuw geleden door Arnaldo Momigliano in een oorspronkelijk in het *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* verschenen opstel nauwgezet ge-

1 Het tijdschrift in kwestie (met zijn verschillende titels) wordt in de noten steeds aangeduid als *MSH*; het motto uit L. A. Warnkoenig, '[Bespreking van L.-P. Gachard, *Collection de documents inédits concernant l'histoire de la Belgique*, 1833-1834]', *MSH* (1834) 81.

2 R. de Schryver, 'Tussen literatuur en wetenschap: tweeëntwintig maal Belgische geschiedenis, 1782-1872', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, LXXXVII (1972) 396-410.

3 Onder meer P. Gérin, 'La condition de l'historien et l'histoire nationale en Belgique à la fin du 19e et au début du 20e siècle', *Storia della storiografia*, XI (1987) 64-103.

4 Zie J. Tollebeek, 'De machinerie van de geschiedenis. De uitbouw van een historische infrastructuur in Nederland en België', in: *Idem*, *De ijkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België* (Amsterdam, 1994) 17-35, met name 25-27.

5 F. Vercauteren, *Cent ans d'histoire nationale en Belgique* (Brussel, 1959) I, 26-27 en 151.

analyseerd⁶. De Italiaanse oudhistoricus toonde er hoe vooral sinds het humanisme naast de eigenlijke geschiedschrijving een traditie was gegroeid waarin het verleden niet chronologisch, maar systematisch werd bestudeerd, en de 'gegevens' niet in het licht van een te beschrijven 'toestand' werden geselecteerd, maar eenvoudigweg werden verzameld. Deze traditie, die zich in de zeventiende eeuw verder zou ontwikkelen, richtte zich op bepaalde, zich gemakkelijk tot systematisering lenende segmenten van het verleden, zoals de politieke instellingen, en scherpte de aandacht voor het niet-geschreven bronnenmateriaal.

In de achttiende eeuw werd deze *antiquitates-traditie* (in het Frans sprak men van 'antiquités', maar ook van 'archéologie') als een volwaardig complement van de *historia* aanvaard — 'als beenderen en vlees', zoals Christophorus Saxe zei⁷. Maar tegelijkertijd groeide in diezelfde eeuw een tweespalt binnen de *historia*: tegenover de verlichte historici, die 'le pays de la raison' verkenden, kwamen de geleerde geschiedschrijvers te staan, burgers van 'le pays de l'érudition', die de *antiquitates* in hun eigen werk trachtten te integreren. En dat, zo stelde Momigliano vast, betekende het einde van de zelfstandige *antiquitates-traditie*. Door de triomf van de geleerde geschiedschrijving in de negentiende eeuw verloor zij immers het recht op een autonoom bestaan; zij werd een hulpinstrument.

Het door Momigliano gemaakte onderscheid en de door hem beschreven ontwikkeling zijn zelden empirisch getoetst. Dat geldt met name voor de eindfase van dit proces. Wanneer hield de zelfstandige *antiquitates-traditie* precies op te bestaan? En vooral: welke relatie bestond er tussen deze eindfase en andere verschuivingen binnen de negentiende-eeuwse geschiedbeoefening? Wie bijvoorbeeld hield zich met de *antiquitates* bezig? Waren het 'dilettanten' of ook universiteitsprofessoren? Of stonden die laatsten juist voor de wetenschappelijke variant van de *historia*? En verder: waren de *antiquitates* een lokaal-historisch residu van een verouderde historische cultuur of deelden zij met de *historia* een nieuwe, nationale oriëntatie?

De geschiedenis van de *Messenger des sciences historiques* kan — althans in de context van de Belgische geschiedbeoefening — een antwoord op deze vragen bieden. De centrale positie van het tijdschrift in de negentiende-eeuwse Belgische historische infrastructuur, zijn lange levensduur, zijn verankering in diverse professionele milieus en zijn banden met vertegenwoordigers van zowel de lokale als de nationale geschiedbeoefening maken het daartoe een geschikt instrument. Zijn geschiedenis belichaamt de complexe verhouding tussen geschiedschrijving en oudheidkunde in een eeuw die als 'historisch' te boek staat.

6 Herdrukt in A. Momigliano, 'Ancient history and the antiquarian', in: *Idem, Studies in historiography* (Londen, 1966) 1-39. Het opstel dateert uit 1950.

7 Geciteerd in J. Roelevink, *Gedictieerd verleden. Het onderwijs in de algemene geschiedenis aan de Universiteit te Utrecht, 1735-1839* (Amsterdam-Maarssen, 1986) 233.

EEN GENOOTSCHAPSTIJDSCRIFT 1823-1830

De *Messenger des sciences historiques* was het produkt van het gevarieerde, snel wisselende tijdschriftenlandschap dat zich ten tijde van het Verenigd Koninkrijk in het Zuiden, in Gent en Brussel, had gevormd. In 1817 had de Spaanse banneling Candido d'Almeida y Sandoval in Gent de *Annales belgiques des sciences, arts et littérature* opgericht, een tijdschrift dat zijn lezers niet alleen inzake de 'vrije kunsten', maar bijvoorbeeld ook inzake de fysiologie en de botanica wilde informeren⁸. Toen d'Almeida in 1818 naar Brugge vertrok om er het *Journal de la Flandre Occidentale* te redigeren, nam de Gentse uitgever-drukker Julien-Nicolas Houdin de *Annales belgiques* over. Tussen 1818 en 1830 zouden (onder licht gewijzigde titels) nog vijftien volumes van het tijdschrift verschijnen⁹. Het was gericht op Noord en Zuid ('les deux parties du Royaume') en hoopte een verenigingspunt te zijn van allen die de vooruitgang van de wetenschappen en de kunsten ter harte namen¹⁰. Voor de historische bijdragen werd onder meer beroep gedaan op de Gentse kanunnik en oud-patriot Martinus de Bast, die al tijdens de Franse tijd zijn sporen op het gebied van de *antiquités nationales* had verdiend, en op de oud-politicus Jean-Joseph Raepsaet. Latere historici van faam als Louis-Prospér Gachard en Frédéric de Reiffenberg leverden poëzie.

Kort na de oprichting van de *Annales belgiques* was de Brusselse uitgever Weissenbruch met een ander tijdschrift gestart. Deze *Mercure belge*, waarvan tien volumes zouden verschijnen (het laatste niet meer bij Weissenbruch, maar bij de gebroeders Delemer), was ontstaan vanuit de kring die zich in de Brusselse salon van Philippe Lesbroussart had gevormd en waartoe ook Franse immigranten als Louis-Vincent Raoul en Antoine-Vincent Arnault behoorden. Het tijdschrift bevatte literaire en artistieke bijdragen, maar ook politieke commentaren. In 1821 werd het in de *Annales belgiques* opgenomen¹¹. Datzelfde lot onderging in 1823 een andere te Brussel uitgegeven periodiek, de *Annales littéraires des Pays-Bas. Journal consacré aux théâtres, aux arts, au commerce et à l'industrie*¹².

8 [Ch. De Chênedollé], '[Aankondiging van de *Messenger des sciences historiques et archives des arts en Belgique*, 1850 (afl. 3 en 4)]', *Bulletin du bibliophile belge*, VII (1850) 480-483 (met name 482) en De Rg. [- F. de Reiffenberg], 'Auteurs qui ont été ou sont encore calligraphes, imprimeurs, correcteurs, libraires, fondeurs, relieurs, etc.', *Le bibliophile belge*, VI (1850) 225-226. Zie verder J. Machiels, 'De boekdruk-kunst te Gent', in: *Gent. Duizend jaar kunst en cultuur* (Gent, 1975) 89-90.

9 F. vander Haeghen, *Bibliographie gantoise. Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand* (Gent, 1865) V, i en 20-21, nr. 8178. Zie verder A. J. J. van de Velde, *De wetenschappen in België tussen 1814 en 1831* (Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Klasse der wetenschappen, XII, v; Brussel, 1950) 6-9 en *Idem*, 'Norbert Cornelissen en zijn tijd', *Verlagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor taal- en letterkunde* (1952) 858-867.

10 Zie de 'Introduction aux Annales belgiques', in: *Annales belgiques des sciences, arts et littératures*, I (1818) i.

11 J. Devolder, *Algemene bibliografie van publicaties uitgegeven in de Zuidelijke Nederlanden voor de periode 1800-1829* (Gent, 1989) II, 914. Een 'Table générale alphabétique des neuf volumes du *Mercure belge*' is opgenomen in *Mercure belge*, IX (1820) 512-523.

12 Devolder, *Algemene bibliografie*, I (1989) 74.

Een jaar later stakte de uitgave van de *Annales belgiques*. Het vijftiende (en laatste) volume zou pas in 1829-1830 verschijnen. Het werd geredigeerd door Raoul en Charles Durand, eveneens van Franse afkomst en als hoofdredacteur van het *Journal de Gand* een fel verdediger van het regeringsbeleid¹³. Uit de inhoud bleek hoezeer het tijdschrift een politiek-liberaal karakter had gekregen. In één van de bijdragen werd het Koninkrijk van Willem I voorgesteld als een Helvetia dat zich steeds tegen tirannie had verzet¹⁴.

Deze politisering had al eerder onvrede gewekt. De reactie kwam vanuit het Gentse genootschapsleven, dat, getuige onder meer de oprichting van het taal- en letterkundig genootschap Regat prudentia vires (in 1819) en van de Gentse afdeling van de Maatschappij tot nut van 't algemeen (in 1824), ten tijde van Willem I een grote bloei kende¹⁵. In 1823 werd in dit midden een nieuw tijdschrift opgericht. Het voortouw werd daarbij genomen door de Gentse genootschapstijger Norbert Cornelissen, de oud-ambtenaar Pierre de Grave, de onderwijzer Jean-Baptiste Delbecq en vooral Liévin de Bast, neef van kanunnik De Bast, kunstenaar en later adjunct-secretaris van de Gentse universiteit en archivaris van de provincie¹⁶. Het tijdschrift kreeg de naam *Messageur des sciences et des arts* en werd uitgegeven door Petrus-Franciscus de Goesin-Verhaeghe¹⁷. Tot 1830 zouden er zes volumes van verschijnen.

De Bast en zijn collega's vertegenwoordigden daarbij (als bestuursleden) twee genootschappen. Het belangrijkste daarvan was de in 1808 opgerichte Société royale des beaux-arts et de littérature. Dit genootschap van kunstenaars en kunstminnenden

13 Zie de brief die uitgever Houdin in februari 1830 aan de abonnees verstuurde. Over het *Journal de Gand*: E. Voordeckers, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse pers. Repertorium (1667-1914)* (Bijdragen Interuniversitair Centrum voor hedendaagse geschiedenis, XXXV; Leuven-Parijs 1964) 11 en 290-293, en R. Cliteur, *De 'Journal de Gand'(1815-1830)* (Gent, 1966); vergelijk ook J. E. Nève de Mévergnies, *Gand sous le régime hollandais 1814-1830* (Gent, 1935) 167-176 en C. Depauw, 'Gent en Willem I. De publieke opinie: 1819-1830' (onuitg. lic. verh.; Gent, 1986).

14 'Histoire des Pays-Bas. Introduction', *Annales belgiques des sciences, arts et littérature*, XV (1829-1830)60-64. Vergelijk bijvoorbeeld ook *Ibidem*, 11 -13 en 14-16.

15 Zie D. Grosheide, 'De Maatschappij 'Tot nut van 't algemeen' in de Zuidelijke Nederlanden', *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, III (1949) 209-228. Het achttiende- en vroeg-negentiende-eeuwse genootschapsleven in het Zuiden is nog amper onderzocht, op enkele lokale studies na, onder meer V. Vanderhasselt, 'Geleerde genootschappen te Brussel onder het Franse regime, 1794-1815' (onuitg. lic. verh.; Leuven, 1986); voor het Gentse Sint-Ceciliagenootschap (opgericht in 1810): L. Baudewijn, 'Het muziekleven in Gent tussen 1789 en 1839' (onuitg. lic. verh.; Leuven, 1983). Voor het Noorden staat het onderzoek veel verder: onder meer W. W. Mijnhardt, *Tot heil van 't menschedom. Culturele genootschappen in Nederland, 1750-1815* (Amsterdam, 1987) en G. J. Johannes, *De barometer van de smaak. Tijdschriften in Nederland 1770-1830* (Nederlandse cultuur in Europese context, Ijkpunt 1800; Den Haag, 1995).

16 Cornelissen en De Bast zouden uitvoerig (zij het voor de eerste laattijdig) worden herdacht in de *Messageur*: L. Hymans, 'Norbert Cornelissen', *MSH* (1882) 37-73 en A. Voisin, 'Notice biographique sur Liévin de Bast', *MSH* (1833) 89-102. Voor De Grave: *MSH* (1852) 373-376.

17 Aanvankelijk leek de titel *Messageur des arts et des sciences* te zullen luiden, getuige het uitgeversbericht dat aan de verschijning van de eerste aflevering voorafging. Over P.-F. de Goesin-Verhaeghe (III), die ook de *Annales belgiques* van d'Almeida had uitgegeven: Vander Haeghen, *Bibliographie gantoise*, IV (1862) 253-256 en 306-307, nr. 7171, en L. le Clercq, 'De Gentsche en Brusselsche boekdrukker Petrus-Franciscus de Goesin-Verhaeghe (1753-1831)', *De Gulden Passer*, XXI (1943) 103-112.

organiseerde tentoonstellingen, richtte *concours* in en reikte medailles uit. Het beriep er zich op David onder zijn ereleden te hebben geteld¹⁸. Zijn zustergenootschap, de eveneens in 1808 opgerichte Société royale d'agriculture et de botanique, ontplooidde activiteiten ter bevordering van de kruidkunde, de bloemeteelt en de tuinbouw. Het stond onder voorzitterschap van Charles van Hulthem¹⁹.

De *Messenger des sciences et des arts* kreeg in deze context een uitdrukkelijk communicatieve opdracht. Het tijdschrift diende de onderlinge banden tussen de leden van de (beide) genootschappen te versterken, precies zoals ook de jaarlijkse Sint-Lucasbanketten en banketten van de Société botanique de sociabiliteit moesten bevorderen²⁰. Het vormde een platform waarop kennis kon worden uitgewisseld, zonder dat daarbij sprake was van een strikte scheiding tussen auteurs en lezers (de kennis was 'persoonlijk'). Evenmin was er sprake van eenkennigheid: ook andere — binnen- en buitenlandse — genootschappen werden in het tijdschrift gevolgd. De opbouw van de 'eerste reeks' van de *Messenger* weerspiegelde die betrokkenheid: behalve de eigenlijke bijdragen en een reeks *Variétés* bevatte elke aflevering ook een *Bulletin des académies et sociétés savantes*.

De dubbele patronage leidde er eveneens toe dat de *Messenger* weinig thematische beperkingen kende. Het tijdschrift bevatte bijdragen uit de belangstellingssfeer van de Société des beaux-arts, zoals verslagen van salons²¹. Maar die werden zonder enig gevoel van ongelijksoortigheid afgewisseld met artikelen op het terrein van de botanica, de chemie of zelfs de militaire hygiëne. Schoonheid en nuttigheid waren op elkaar betrokken. De artistieke en de wetenschappelijke 'cultuur' vormden een eenheid, ook in de dagelijkse praktijk: Delbecq was secretaris van de Société botanique,

18 N. C. [= N. Cornelissen], 'Notice sur l'Institution connue à Gand et chez l'étranger, sous le nom de Société royale des beaux-arts et de littérature', *Annales belgiques des sciences, arts et littératures*, III (1819) 256-265; E. de Busscher, *Précis historique de la Société royale des beaux-arts et de littérature de Gand* (Gent [1845]) en *Idem*, 'Rapport historique', in: *Cinquantième anniversaire de la fondation de la Société royale des beaux-arts et de littérature de Gand* (Gent, 1858) 161-179. Voor de contacten met David: M. H., 'Le peintre Louis David et ses relations avec la Société des beaux-arts de Gand', *MSH* (1886) 68-84. Zie ook P. Claeys, *Les expositions d'oeuvres d'art à Gand. Essai historique* (Gent, 1892).

19 D. Destanberg, *Het eeuwfeest der Koninklijke Maatschappij van landbouw en kruidkunde 1808-1908* (Gent, 1908) en V. Michils, 'De geschiedenis van de Gentse plantentuin van 1797-1903' (onuitg. lic. verh.; Gent, 1995). Voor Van Hulthem als botanofiel en promotor van de Gentse kruidtuin: J. Balis, 'Le botanophile', in: *Charles van Hulthem 1764-1832* (Brussel, 1964) 58-75 (vergelijk ook L. François, *Progressief en cultuurbewust. Prototypes van de Gentse burgerij eind 18de-begin 19de eeuw* (Facultés Universitaires Saint-Louis, Studiecentrum 18de-eeuwse Zuidnederlandse letterkunde, cahier V; Brussel, 1990) 75-78 en 82-84). In 1851 zou in Gent ook een 'jardin zoologique' worden ingericht; zie H. Albrecht, 'Een halve eeuw 'Maatschappij voor natuurlijke historie' te Gent (1851-1904)' (onuitg. lic. verh.; Gent, 1993).

20 Het uitgeversbericht bij de eerste aflevering sprak van 'un moyen de communication'. Vergelijk Johannes, *De barometer*, 88-90 over de 'forumfunctie' van dergelijke tijdschriften. Voor de banketten: zie de omschrijving in *MSH* (1823) 243. Ook de *sociétés* zelf werden als 'un lien commun' getypeerd (*MSH* (1826)424-425).

21 Daarover werd ook afzonderlijk bericht; zie onder meer L. de Bast, *Annales du salon de Gand et de l'école moderne des Pays-Bas. Recueil de morceaux choisis (...)* (Gent, 1823).

maar tegelijkertijd een passioneel verzamelaar van gravures, zijn medegenootschapsleden golden als 'kunstminnende heeren'²².

De studie van het verleden — steeds het nationale verleden — nam daarbij een bescheiden plaats in. Toch werden bijdragen van auteurs als Louis Dewez, die in 1805-1807 voor de eerste *Histoire (générale) de la Belgique* had getekend, verwelkomd. Het historisch patrimonium verleende het eigentijdse streven immers de glans van de traditie. Daarbij werd steeds uitgegaan van een 'algemeen-Nederlands' geschiedbeeld: de 'deux Beligiques' werden als een eenheid beschouwd, hoogstens van elkaar verschillend als twee dialecten²³. Wie er, als de priester-leraar Joseph-Jean de Smet, op dit punt een andere opinie op na hield (De Smet had in de tweede, uit 1822 daterende editie van zijn *Histoire de la Belgique* de levensvatbaarheid van 'de unie van Belgen en Bataven' in twijfel getrokken), kon in de *Messenger* op kritiek rekenen²⁴. Daarbij werd ook de later zo wijdverspreide mythe van de nationale geschiedenis als een aaneenschakeling van vreemde overheersingen ingezet. Reeds in 1823 werd het Verenigd Koninkrijk opgevoerd als het verlossende eindpunt van een eeuwenlange onderdrukking²⁵. In een vlak vóór de gebeurtenissen van september 1830 verschenen aflevering van de *Messenger* heette het dat het nationale verleden eindelijk op belangstelling kon rekenen, 'maintenant que nous sommes redevenus Nous'²⁶.

Dergelijke beschouwingen leidden echter niet tot zelfstandige artikelen of tot pgingen (een fragment van) de nationale geschiedenis op 'waarachtige' wijze te verhalen. De historische bijdragen in de *Messenger* waren veeleer dissertaties over de sporen die het verleden had achtergelaten. Die sporen konden geschreven documenten zijn. De ordening en openstelling van de archiefdepots, ook in Gent, deden de belangstelling voor dergelijke documenten toenemen. Maar meer nog trokken de materiële resten van het verleden de aandacht van de medewerkers van de *Messenger*. Aansluitend bij een traditie die reeds in de Oostenrijkse Nederlanden een grote bloei had gekend, berichtten deze auteurs over allerlei opgravingen, catalogiseerden zij de daarbij opgedolven kostbaarheden en ontcijferden zij hun boodschap. Het ging hen

22 In E. de Busscher, art. 'De Bast (Liévin-Amand-Maric)', *Biographie nationale*, IV (1873) 752 wordt Delbecq gekarakteriseerd als een 'savant iconophile'. Vergelijk het lemma 'Delbecq (Jean-Baptiste)', *Biographie nationale*, V (1876) 338-339 (J.-J. de Smet).

23 Zie *MSH* (1823) 245 en de uitspraak van Cornelissen geciteerd in De Busscher, *Précis historique*, 73-74.

24 Vergelijk de lovende bespreking van de eerste, uit 1821 daterende editie in *MSH* (1823) 19-27 met de veel kritischer bespreking van de tweede editie in *MSH* (1824) 400-405 (zie ook *Ibidem*, 301-302). Zie V. Fris, art. 'Smet (Joseph-Jean de)', *Biographie nationale*, XXII (1914-1920) 779-780.

25 In een (anonieme) bespreking van de tweede editie van J. J. de Cloet, *Description géographique, historique et physique du royaume des Pays-Bas et de ses colonies* (1822) in *MSH* (1823) 146-147. Zie J. Stengers, 'Le mythe des dominations étrangères dans l'historiographie belge', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, LIX (1981) 382-401.

26 A. Voisin, '[Bespreking van L.-P. Gachard, *Annales belgiques, ou recueil de pièces inédites, mémoires, notices, faits et anecdotes concernant l'histoire des Pays-Bas*, 1830]', *MSH* (1829-1830) 449-451 (met name 450).

om *antiquitates*, om vazen, munten en penningen, inscripties²⁷. Zij frequenteerden allerlei kabinetten en verzamelingen, publieke en private. De Bast was zelf conservator van het Cabinet d'antiquités, de médailles et de raretés van de Gentse universiteit, een collectie waarvan de groei in de *Messenger* steeds werd toegejuicht²⁸. En natuurlijk werden met groot enthousiasme eigen oudheidkundige verzamelingen aangelegd.

Ook bij deze oudheidkundige belangstelling speelde de trots op het eigen erfgoed een opvallende rol. Die trots manifesteerde zich het duidelijkst daar waar de *Messenger* een pioniersrol vervulde: bij de herontdekking en -waardering van de zogenaamde 'Vlaamse Primitieven'. Vooral De Bast wijdde vanaf de oprichting van het tijdschrift met grote regelmaat studies aan de gebroeders Van Eyck, met als hoogtepunt de met eigen notities aangevulde vertaling in 1824 van de befaamde monografie die de Berlijnse kunsthistoricus Gustav Friedrich Waagen in 1822 over hen had gepubliceerd²⁹. En ook hier trokken (privé-)collecties als die van de Antwerpse burgemeester Florent van Ertborn de aandacht³⁰. Lokaal (Gents) en regionaal (oud-Vlaams, dit wil zeggen: aan het oude graafschap Vlaanderen herinnerend) patriottisme dreven hiertoe (en werden er op hun beurt door gevoed), zonder dat dit tot spanningen leidde met het 'algemeen-Nederlandse' standpunt dat op 'macro-niveau' werd gehuldigd.

DE HEROPRICHTING ALS HISTORISCH TIJDSCHRIFT 1832-1838

De Belgische Revolutie dwong ertoe dit standpunt te wijzigen, ook in Gent, waar het orangisme zijn bolwerk vond³¹. Het *Journal de Gand* werd opgevolgd door de

27 De *Messenger* bevatte onder meer een rubriek 'Numismatique' (zie bijvoorbeeld *MSH* (1825) 116-129). Voor het onderzoek in de Oostenrijkse Tijd: T. Verschaffel, 'De hoed en de hond. Geschiedschrijving in de Oostenrijkse Nederlanden' (onuitg. diss.; Leuven, 1996) I, 258-281.

28 Van de belangstelling voor het universiteitskabinet getuigen onder meer *MSH* (1825) 371-372 en *MSH* (1826) 420-430. De aandacht voor dergelijke publieke en private collecties bleef ook later zeer groot (slechts één voorbeeld: I. S. van Doosselaere, 'Le Musée Minard-Van Hoorebeke', *MSH* (1864) 309-320). Voor de mentale oorsprong en achtergrond hiervan, vergelijk nu voor Frankrijk: D. Poulot, *Musée, nation, patrimoine 1789-1815* (Parijs, 1997).

29 G. F. Waagen (en L. de Bast), 'Sur la grande composition des frères Hubert et Jean van Eyck, qui se trouve dans l'église cathédrale de Gand', *MSH* (1824) 193-240 en 438-454 (vergelijk verder onder meer *MSH* (1823) 89-91, 155-156 en 257-268, en *MSH* (1825) 153-194). Zie S. Sulzberger, *La rehabilitation des primitifs flamands 1802-1867* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie van België, klasse der schone kunsten, XII, iii; Brussel, 1961) en B. Ridderbos, 'Van Waagen tot Friedländer: het kunsthistorisch onderzoek naar Oudnederlandse schilderkunst', in: *Idem* en H. van Veen, ed., 'Om iets te weten van de oude meesters'. *De Vlaamse Primitieven. Herontdekking, waardering en onderzoek* (Nijmegen, 1995) 189-235.

30 K. Müllendorff, 'Schilderijen verzamelen te Antwerpen tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw' (onuitg. lic. verh.; Leuven, 1997) 119-146, met name 134.

31 Zie G. Deneckere, *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België (1831-1918)* (Antwerpen-Baarn-Gent, 1997) 29-35 (vergelijk *Idem*, 'Burgerrechten, collectieve actie en staatsvorming. Gent, 1830-1839', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CX (1995) 184-189). Verder ook J. Stengers, 'Sentiment national, sentiment orangiste et sentiment français à l'aube de notre indépendance', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, XXVIII(1950) 993-1029 en XXIX(1951) 61-92, en J.-L. Franchet, 'De strijd tussen patriotten en orangisten te Gent (25 augustus 1830-21 juli 1831)' (onuitg. lic. verh.; Gent, 1965).

*Messenger de Gand*³². Maar de *Annales belgiques* verdween. Durand, die in 1829-1830 ook nog aan de Brusselse regeringsgezinde krant *Le National* had meegewerkt, had geen toekomst in het nieuwe België; Raoul, intussen oud-rector van de Gentse universiteit, werd eveneens *persona non grata*. Maar ook de *Messenger des sciences et des arts* hield op te bestaan, misschien uit gebrek aan belangstelling, maar zeker ook omdat een aantal medewerkers (als Cornelissen) hun politieke sympathieën al te duidelijk hadden getoond³³.

De Septemberrevolutie leidde er bovendien toe dat een aantal aan de universiteiten gekoesterde plannen om een nieuw tijdschrift op te richten, onuitgevoerd bleven. Dat gold bijvoorbeeld voor het 'Allgemeine gelehrte Zeitschrift in holländischer Sprache' dat Leopold August Warnkoenig, een Duits rechtshistoricus, die eerst te Luik en daarna te Leuven doceerde, met de steun van de drie (in 1816 opgerichte) zuidelijke universiteiten in 1828 had willen starten³⁴. Dat gold eveneens voor het in datzelfde jaar geconcipieerde 'Nederduitsch Journaal voor alle vakken met uitzondering der theologie en der medicijnen, zoo ongeveer op de wijze der Göttingsche *Gelehrten Anzeige*' van Warnkoenigs Nederlandse collega J. R. Thorbecke. Die was, na enkele jaren in Duitsland te hebben verbleven, in 1825 buitengewoon hoogleraar te Gent geworden, maar zou in oktober 1830 naar Leiden (moeten) vertrekken. Daar zou hij, samen met de classicus Jacob Geel, nog pogen zijn Gentse plan te realiseren. Maar de *Leidsche wetenschappelijke berigten*, zoals de titel nu zou luiden, verschenen nooit³⁵.

Zo restte er na 1830, voor wie zich in de (nationale) geschiedenis wilde verdiepen, slechts één tijdschrift: de sinds 1825 gepubliceerde *Archives pour servir à l'histoire civile et littéraire des Pays-Bas*, een éénmansonderneming van de Leuvense hoogle-

32 Th. Luykx, 'Over de orangistische pers in België (1830-1842)', in: *Pers, propaganda en openbare mening. Een bundel opstellen door vrienden en leerlingen aangeboden aan professor dr. Kurt Baschwitz* (Uilden, 1956) 12-25 en Voordeckers, *Bijdrage*, 13 en 344-348.

33 Zie [J. de Saint-Genois], 'Quelques mots sur Le Messenger des sciences historiques de Belgique', in: *Tables générales du Messenger des sciences historiques de Belgique pour les volumes parus de 1823-1830 et de 1833-1853, ensemble vingt-sept volumes* (Gent, 1854) 4.

34 Zie *Het Thorbecke-archief 1798-1872*, III, 1825-1830, J. Brandt-van der Veen, ed. (Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, 4e serie, VIII; Utrecht, 1967) 303-304. Warnkoenig was eerder al één van de oprichters geweest van *Thémis, ou Bibliothèque du jurisconsulte* (1819), een internationaal juridisch tijdschrift. Over Warnkoenig: G. Wild, *Leopold August Warnkönig 1794-1866. Rechtslehrer zwischen Naturrecht und historischer Schule und ein Vermittler deutschen Geistes in Westeuropa* (Freiburger rechts- und staatswissenschaftliche Abhandlungen; Karlsruhe, 1961).

35 *Het Thorbecke-archief*, III (1967) 320, 321-322, 323 en 336-337. Zie W. van den Berg en G. J. Hooykaas, 'Leidsche wetenschappelijke berigten: een reconstructie van een mislukking', in: P. van Zonneveld, ed., *Hel Bataafsche Athene. Cultuurhistorische opstellen over Leiden 1800-1850* (Leiden, 1988) 75-89; vergelijk ook R. Aerts, *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (Amsterdam, 1997) 49-50 en 130. Over Thorbecke als Gents hoogleraar: P. Fredericq, 'Joh.-Rud. Thorbecke', in: *Université de Gand. Liber memorialis: notices biographiques*, I, *Faculté de Philosophie et Lettres-Faculté de Droit* (Gent, 1913) 39-45 en K. de Clerck, 'Thorbecke als hoogleraar te Gent', *De Brug (Rijksuniversiteit Gent)*, XII (1968) 3-11. De komst van Thorbecke naar Gent was ook in de *Messenger* aangekondigd (*MSH* (1825) 271-272); bij zijn dood zou hij er niet alleen als politicus, maar ook als 'historien et écrivain de talent' worden herdacht (*MSH* (1872) 244). De Gentse universiteit beschikte overigens al vanaf 1819 over een eigen tijdschrift, de *Annales Academiae Gandavensis* (tot 1831).

raar en polygraaf De Reiffenberg³⁶. Dit 'recueil' kende een beperkter thematiek dan de *Annales belgiques* en de *Messagen* in de vijf delen die tot 1830 verschenen, kon de lezer enkel bronnenedities, verhandelingen en notities met betrekking tot de (nationale) geschiedenis vinden³⁷. De Reiffenberg verdiepte er zich onder meer — in een reeks 'lettres à Sir Walter Scott' — in de historische roman³⁸. Maar hij signaleerde ook de verschijning van de *Monumenta Germaniae historica* en de befaamde prijsvraag van 1826³⁹. Het tijdschrift overleefde de Revolutie: in 1832 werd het zesde deel gepubliceerd, onder de titel *Nouvelles archives historiques des Pays-Bas*.

In datzelfde jaar 1832 ondernam Liévin de Bast echter ook een poging de *Messenger* opnieuw op te richten. Hij slaagde erin één aflevering te publiceren, maar zijn vroegtijdige dood leek het definitieve einde van het tijdschrift in te luiden⁴⁰. Slechts een fusie met De Reiffenbergs *Nouvelles archives* redde het blad. Tussen 1833 en 1838 zouden opnieuw zes volumes van de *Messenger* verschijnen, ditmaal onder een — omslachtige — titel die aan de dubbele oorsprong van het 'nieuwe' tijdschrift moest herinneren: *Messenger des sciences et des arts de la Belgique, ou Nouvelles archives historiques, littéraires et scientifiques*.

De *Messenger* kreeg nu ook — voor het eerst — een redactie (een comité van 'directeurs'). Die bestond aanvankelijk uit De Reiffenberg, de nu in Gent docerende Warnkoenig en Auguste Voisin, Fransman van origine, maar volop Gentenaar en later universiteitsbibliothecaris⁴¹. Dit drietal werd vrijwel onmiddellijk aangevuld met Constant Philippe Serrure, aanvankelijk archivaris van de provincie in Gent (als opvolger van De Bast), daarna hoogleraar geschiedenis, Auguste van Lokeren, de Gentse ere-stadsarchivaris, en de scheikundige Edward Jaquemyns, die de redactie echter

36 De *Archives* verscheen tussen 1825 en 1830 onder verschillende titels; zie appendix I. Over het fenomeen van de éénmanstijdschriften: L. Kuitert, 'Dromen op papier. Op zoek naar negentiende-eeuwse eenmanstijdschriften', *De Parelduiker*, I (1996) iv, 11-20.

37 Zie de omschrijving op de kaft van de *Archives pour servir à l'histoire civile et littéraire des Pays-Bas*, V (1829-1830): 'une espèce de portefeuille où les personnes instruites puissent déposer leurs observations et le résultat de leurs recherches sur l'histoire des Pays-Bas, considérée dans sa plus vaste étendue'.

38 F. de Reiffenberg, 'Première [...] cinquième] lettre à Sir Walter Scott', *Archives philologiques*, I (1825-1826) 197-200 (vergelijk ook 110-112) en II (1826) 23-27, 235-241 en 259-270, en *Archives pour l'histoire civile et littéraire des Pays-Bas*, III (1827) 19-39. Voorde 'scottomanie' in België: G. Charlier, *Le mouvement romantique en Belgique (1815-1850)*, I, *La bataille romantique* (Brussel, s. a.) 100-103 en 328-334.

39 *Archives philologiques*, 11(1826) 249-250 (de tekst van de prijsvraag) en 251-258 (de *Monumenta*); F. de Reiffenberg, 'Mémoire présenté au roi sur la composition d'une histoire des Pays-Bas', *Archives pour l'histoire civile et littéraire des Pays-Bas*, III (1827), 105-125 (het eigen antwoord op de prijsvraag), en *Archives pour servir à l'histoire civile et littéraire des Pays-Bas*, V (1829-1830) 249-252 (de prijsvraag). Ook de *Messenger* berichtte over de prijsvraag: *MSH* (1826) 429-431 en (1829-1830) 313-315. Over deze prijsvraag: F. Vercauteren, 'Le concours historique de 1826 organisé dans le Royaume des Pays-Bas', *Académie royale de Belgique. Bulletin de la classe des lettres*, reeks V, LXII (1976) 303-319 en P. A. M. Geurts, 'Nederlandse overheid en geschiedbeoefening 1825-1830', *Theoretische Geschiedenis*, IX (1982) 304-328.

40 Zie D. Deslanberg, *Gent sedert 1831. Voornaamste gebeurtenissen. Eerste reeks: 1831-1840* (Gent, 1903) 71 en 76.

41 Zie de uit 1833 daterende prospectus bij de 'tweede reeks' van de *Messenger*. Voisin publiceerde een uitvoerige *Guide des voyageurs dans la ville de Gand, ou notice historique sur cette ville, ses monuments et ses hommes célèbres* (Gent, 1826).

al snel opnieuw zou verlaten⁴². Het was een gezelschap met diepe wortels in de wereld van universiteit, archief en bibliotheek, nauw verbonden met het Gentse verenigingsleven, jong van leeftijd, maar van wisselende nationaliteit en opleiding (zij het met een opvallend juridisch aandeel⁴³) en opererend in uiteenlopende stijlen (waarvan de extremen werden gevormd door de grondigheid van Warnkoenig en het autodidactisch gemak van De Reiffenberg). In uitgever-drukker Léon Hebbelynck en illustrator Charles Onghena vond het tijdschrift twee vaste waarden⁴⁴.

De redactie had het vaak (en graag) over de continuïteit die tussen de 'oude' en de 'nieuwe' *Messenger* zou bestaan. Maar in werkelijkheid was er op verschillende fronten sprake van een breuk met het verleden. Dat gold zeker inzake de thematiek en de institutionele inbedding. In de 'tweede reeks' van de *Messenger* werd het aantal bijdragen op (natuur)wetenschappelijk terrein steeds kleiner⁴⁵. De band met de Société botanique verdween. Maar ook met de Société des beaux-arts, na 1830 in een crisis geraakt, was er niet langer een hechte band, al bleef de *Messenger* regelmatig verslag van haar activiteiten uitbrengen⁴⁶. De Société zou in 1844, na een reorganisatie, een nieuw eigen tijdschrift oprichten, de *Annales de la Société royale des beaux-arts et de littérature de Gand*⁴⁷. De *Messenger* was niet langer een genootschapstijdschrift, maareen 'gespecialiseerd' tijdschrift, dat zich op de (kunst- en literatuur)geschiedenis richtte.

De versterkte positie van de geschiedenis in de *Messenger* paste uiteraard in de romantisch-historische euforie die de Revolutie van 1830 begeleidde en volgde. De

42 Over Serrure uitgebreid in: G. de Keulnaer, 'Constant Philippe Serrure (1805-1872). Leven en werk'(onuitg. lic. verh.; Gent, 1960). De oud-orangist Jaquemyns zou één van de pioniers van het hoger technisch onderwijs in België worden. Zie L. Elaut, 'Edward Jaquemyns: geneesheer, politicus en landbouwkundige', *Annalen van de Oudheidkundige kring van het Land van Waas*, LX (1954) 128-147 en H. Deelstra, *De school van kunsten en ambachten (1826-/855) aan de Gentse universiteit* (Uit het verleden van de RUG, V; Gent, 1977) met name 50-52.

43 Warnkoenig, Serrure en Van Lokeren hadden rechten gestudeerd; de beide laatsten hadden het vak ook in de praktijk beoefend.

44 De 'nieuwe' *Messenger* werd aanvankelijk uitgegeven door Désiré-Jean vander Haeghen (1833-1834) en Désiré-Hippolyte Duvivier (1835) (zie Vander Haeghen, *Bibliographie gantoise*, V (1865) iv en 195, en Machiels, 'De boekdrukkunst', 99); vanaf 1836 (tot 1874) zou Hebbelynck echter de vaste uitgever-drukker blijven (zie E. Varenbergh, 'Léonard Hebbelynck', *MSH* (1874) 334-337). Onghena werkte al sinds 1825 aan de *Messenger* mee (zie F. vander Haeghen, 'L'oeuvre de Charles Onghena', *MSH* (1878) 333-372 en *MSH* (1879) 356-368).

45 In de prospectus van 1833 werd nog wel de belofte gedaan regelmatig verhandelingen 'sur la technologie, les sciences naturelles et particulièrement la botanique, l'agriculture et la géologie' te publiceren (3-4), maar dat lijkt eerder een *captatio benevolentiae* in de richting van potentiële abonnees uit de kring van de Société botanique te zijn geweest dan een ernstig voornemen. Dat blijkt ook uit de samenstelling van de redactie.

46 Zie onder meer *MSH* (1833) 242-243 (de oprichting van de Société des amis des beaux-arts) en *MSH* (1834) 449. Er bestonden ook personele banden tussen de redactie van de *Messenger* en de Société: Voisin (1834-1838) en later J. de Saint-Genois (1842-1849) waren secretaris van de Société.

47 Zie De Busscher, *Précis historique*, 168-169. Eén jaar later kreeg ook de Société botanique haar *Annales de la Société royale d'agriculture et de botanique de Gand. Journal d'horticulture et des sciences accessoires*. In het midden van de jaren 1850 werd in Doornik een overkoepelend genootschapstijdschrift opgericht: het *Bulletin des Sociétés savantes et littéraires de Belgique*.

Messenger huldigde nu ook niet langer een 'algemeen-Nederlands', maar een Belgisch standpunt⁴⁸. De trots gold daarbij vooral de Middeleeuwen. Dat tijdvak bevredigde bovendien het oud-Vlaamse en Gentse patriottisme dat het tijdschrift nog steeds doortrok. Op dat punt was de continuïteit met de 'oude' *Messenger* er wel degelijk: nationaal, regionaal en lokaal vloeiden in het geschiedbeeld samen⁴⁹.

In het post-revolutionaire België kreeg dat geschiedbeeld niet alleen vorm in de geschiedschrijving, maar ook in de historieschilderkunst en in de historische roman. De medewerkers van de *Messenger* steunden die pluriformiteit. Voisin, bewonderaar en vriend van Nicaise de Keyser, pleitte er in 1833 voor 'un cours d'histoire nationale et un cours de costumes anciens' in de academies in te richten om op die manier de nationale historieschilderkunst op een hoger peil te brengen. Daarbij gold de maatstaf van de 'oude kunst', waarvoor in de *Messenger* ook na de dood van De Bast de aandacht groot bleef⁵⁰. De historische roman genoot soortgelijke erkenning: het genre behoorde ontegensprekelijk tot de 'nationale literatuur'⁵¹.

Toch wekte de historische roman ook wantrouwen. Reeds in 1836 wees de jonge Pieter de Decker in een bespreking van de *Hembyse* (1835) van provincie-archivaris Jules de Saint-Genois op de gevaren die het genre in zich sloot. Niet alleen werd de historische roman seksespecifiek geduid ('pour les dames'); hij werd ook beschouwd als een bedreiging voor de ware historische kennis⁵². Die werd, naar het oordeel van de redactie, vooral bevorderd door de oprichting in 1834 van de Commission royale d'histoire. Voor het verslag van haar werkzaamheden werd aanvankelijk zeer veel

48 Zie de prospectus van 1833, waar sprake is van 'un but éminentement patriotique' (2).

49 De literatuur over het negentiende-eeuwse mediëvisme is uitgebreid; zie recent onder meer R. E. V. Stuijp en C. Vellekoop, ed., *De Middeleeuwen in de negentiende eeuw* (Hilversum, 1996). Voor het oud-Vlaams patriottisme in de geschiedschrijving: R. de Schryver, 'Vlaams bewustzijn en interpretatie van het Belgische verleden. Vragen rond wederzijdse beïnvloeding', *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis*, XLII (1988) 73-92. Vergelijk op dit punt de evolutie van de Brugse Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale: van de provincie naar het graafschap (S. Vrielinck en R. van Eenoo, *IJveren voor geschiedenis. 150 jaar Genootschap voor geschiedenis 'Société d'Emulation' te Brugge* (Brugge, 1989) 10 en 32-33). Voor het lokaal patriottisme: zie onder meer de oproep aan de Gentenaars in de prospectus van 1833 (3) en, een later voorbeeld, L. van de Walle, 'De la richesse artistique et scientifique de la ville de Gand. A propos d'une exposition', *MSH* (1845) 268-288.

50 Voisin, 'Liévin de Bast', 95-96. Voor de bewondering voor het werk van Nicaise de Keyser: *Idem*, 'Tableau de la Bataille de Courtrai, par M. de Keyser', *MSH* (1837) 1-12 (vergelijk ook *MSH* (1834) 317-370) en *MSH* (1838) 360. Voor de historieschilderkunst in het post-revolutionaire België: onder meer S. le Bailly de Tillegem, *Louis Gallait (1810-1887). La gloire d'un romantique* (Brussel, 1987) en K. Broucke, 'Politieke aspecten van de Belgische romantische schilderkunst ten tijde van Leopold I (1830-1865)' (onuitg. lic. verh.; Brussel, 1987). Voor de artikelen over de 'oude kunst' (de 'Vlaamse Primitieven') tekende nu vaak Van Lokeren (onder meer *MSH* (1833) 417-424 en *MSH* (1834) 1-4 en 200-209).

51 Zie D. Timmermans, 'La génération de la Révolution (1830-1850). La conception d'une littérature nationale dans les revues francophones en Belgique' (onuitg. lic. verh.; Leuven, 1982).

52 P. [= P. de Decker], '[Bespreking van J. de Saint-Genois, *Hembyse. Histoire gantoise de la Jin du XVIe siècle*, 1835]', *MSH* (1836) 268-281. Vergelijk *Idem*, 'Notice sur la vie et les travaux de M. le baron Jules de Saint-Genois', *Annuaire de l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique*, XXXV (1869) 151-160 en 168. Zie Vercauteren, *Cent ans*, I (1959) 33-34 en 40.

plaats in het tijdschrift ingeruimd⁵³. Met name Warnkoenig, zelf lid van de Commissie, leek hoge eisen aan de edities te stellen, getuige zijn uiterst kritische bespreking van één van Gachards nog vóór de oprichting van de Commissie tot stand gekomen publicaties⁵⁴. Warnkoenigs kritische ingesteldheid reikte overigens ook verder dan de bronnenuitgaven. In 1833 veege hij in een lang opstel naar aanleiding van de derde editie van De Smets *Histoire de la Belgique* (1832) zijn Belgische collega's de mantel uit. Hij verweet hen — onder meer — geen oog te hebben voor de 'histoire de la civilisation', voor 'l'esprit du temps et les principes constitutifs de l'état social d'une nation'. Hij verweet hen dus een eenzijdig politiek-biografische blik⁵⁵.

Warnkoenig vulde dit beschavingshistorische ideaal zelf in met erudiete bijdragen op het terrein van de rechts- en de institutionele geschiedenis⁵⁶. Anderen, als De Reiffenberg, legden systematische verzamelingen aan van de 'populaire tradities', van volksverhalen en -gebruiken, en introduceerden op die manier de folklore in de *Messenger*⁵⁷. Nog weer anderen, als Serrure, richtten hun aandacht, in navolging van de medewerkers van de 'eerste reeks', op de materiële overblijfselen van het verleden, op munten, medailles en zegels⁵⁸. In 1833 richtten Serrure, Voisin en Warnkoenig samen met Philip Blommaert en naar het voorbeeld van wat in verschillende Franse steden reeds bestond, een Musée historique belge te Gent op. Dit oudheidkundige

53 Zie de aankondiging van de oprichting in *MSH* (1834) 260-261 en de volledige, door De Reiffenberg opgestelde verslagen van de zittingen (1834-1838); vanaf 1838 werd nog slechts een samenvatting van deze verslagen opgenomen (in 1839 in een afzonderlijke rubriek). Ook hier speelden uiteraard personele banden mee: De Reiffenberg was zelf lid van de Commissie (zie Ch. Terlinden, 'Le baron Frédéric-Auguste de Reiffenberg', in: *La Commission royale d'histoire 1834-1934. Livre jubilaire* (Brussel, 1934) 87-110). Over de commissie in deze periode: H. Pirenne, 'La Commission royale d'histoire depuis sa fondation (1834-1934)', in: *La Commission royale d'histoire 1834-1934*, 9-68; *Idem*, 'Un précurseur de la Commission royale d'histoire en 1827' en J. Cuvelier, 'Nouveaux documents concernant les origines de la Commission royale d'histoire', in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor geschiedenis*, respectievelijk HC (1934) 127-134 en C (1936) 93-132. Voor de latere geschiedenis: zie de overzichten van P. Bonenfant en W. Prevenier in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor geschiedenis*, respectievelijk CXXV (1959) 8-65 en CL (1984) 9-71.

54 Warnkoenig, '[Bespreking van L.-P. Gachard, *Collection de documents inédits*]', 80-93. Zie Vercauteren, *Cent ans*, I (1959) 77-78. Gachard was niet rancuneus; hij bleef in de *Messenger* publiceren, onder meer over de bollandisten (*MSH* (1835) 200-249). Over Warnkoenig als lid van de Commissie: H. vander Linden, 'Leopold-Auguste Warnkoenig', *La Commission royale d'histoire 1834-1934*, 134-139.

55 L. A. Warnkoenig, '[Bespreking van J.-J. de Smet, *Histoire de la Belgique*, 1832]', in: *MSH* (1833) 352-372 (citaten: 353-354).

56 Onder meer *Idem*, 'De la législation Belge au XII.me et XIII.me siècles', *MSH* (1834) 127-149 en *Idem*, 'Sur la ville de Damme, au moyen-âge', *MSH* (1835) 457-474.

57 De folklore bleef ook later een terrein waarvoor de medewerkers van de *Messenger* belangstelling toonden: zie onder meer *MSH* (1842) 114 en *MSH* (1843) 463-468. A. G. B. Schayes publiceerde al in 1834 een *Essai sur les usages, les croyances, les traditions, les cérémonies et pratiques religieuses et civiles des Belges anciens et modernes*. Vergelijk voor Frankrijk: Ch. Rearick, *Beyond the Enlightenment. Historians and folklore in Nineteenth Century France* (Bloomington-Londen, 1974).

58 In A. de Ceuleneer, 'C.-Ph. Serrure', in: *Université de Gand. Liber memorialis*, I (1913) 82 wordt Serrure daarom 'un habile archéologue' genoemd; de Gentse hoogleraar was in 1842 één van de oprichters van de Société royale de numismatique (90-91), een genootschap dat ook een *Revue de la numismatique belge* uitgaf.

museum diende alle tastbare resten van het verleden bijeen te brengen, te ordenen en tegen verlies of beschadiging te beschermen⁵⁹.

De grote aandacht die in de *Messenger* voor monumenten (en monumentenzorg) bestond, sloot daarbij aan. Monumenten waren belangrijk om de 'souvenirs qu'ils rappellent', zoals het heette in één van de ministeriële circulaires die de oprichting in 1835 van de nationale Commission pour la conservation des monuments du pays voorafgingen⁶⁰. Gent beschikte al sinds 1818 over een stedelijke monumentencommissie. De redactie van de *Messenger* onderhield er nauwe contacten mee. Zij plaatste geregeld artikelen over de 'materiële getuigen' bij uitstek van het eigen verleden⁶¹.

Rechtshistorische exercities, folkloristische verzamelingen, catalogi van munten, verhandelingen over monumenten: de 'tweede reeks' van de *Messenger* maakte, meer dan de voorganger uit de periode 1823-1830, duidelijk dat er ook in België twee tradities in het historisch onderzoek bestonden. Tegenover de romantisch-retorische nationale geschiedschrijving, die na 1830 bloeide in het werk van auteurs als Théodore Juste en Henri Moke, en waarin de 'geïnterpreteerde' geschiedenis zich verdichtte tot een epos, stond het 'naakte' antiquarisch onderzoek, waarvan de resultaten (onder meer) in de *Messenger* werden gepubliceerd⁶². Beide stromingen kenden bovendien hun eigen uitdrukkingsvormen, zowel in woord als in beeld. Tegenover de verhalen van de ene stonden de dissertaties ('sur des points inconnus, obscurs ou mal jugés'⁶³) van de andere. Een gelijkaardig onderscheid kon op het vlak van de illustraties worden vastgesteld: tegenover de reconstructies (uitbeeldingen) van het verleden stonden de reproducties (afbeeldingen) van sporen van het verleden⁶⁴.

Het onderscheid vertaalde zich zelfs op periodiek vlak. In 1837 richtte Moke (*nota bene* Serrure's *collega proximus* aan de universiteit) met enkele andere Gentse hoogleraren, waaronder François Huet, de *Nouvelles archives historiques, philosophiques et littéraires* op. Hij publiceerde er onder meer een prospectus van zijn *Histoire de la Belgique* (1839-1840) in⁶⁵. Maar al in 1840 ging het nieuwe tijdschrift ter ziele. Moke

59 *MSH* (1833) 505-508 (vergelijk ook *MSH* (1847) 507-508 en *MSH* (1850) 535-536) en [P. Bergmans], 'Musée historique belge, fondé à Gand', *MSH* (1885) 347-350.

60 Zie H. Stynen, 'De Koninklijke Commissie voor monumenten en landschappen: een terugblik over de periode van 1835 tot de jaren zestig', in: *Monumenten en landschappen*, IV (1985) 6-35 (met name 6) en *Idem*, 'Leopold I en de oprichting van de Koninklijke Commissie voor monumenten', in: H. Balthazar en J. Stengers, ed., *Dynastie en cultuur in België* (Antwerpen, 1990) 165-172 (met name 165).

61 Slechts één voorbeeld: 'Anciens monuments de la ville de Gand', *MSH* (1834) 50-52. Zie J. Decavle en R. de Herdt, ed., *Gent en Willem I (1814-1830). Herinneringen* (Gent, 1974) 71.

62 Voor de romantisch-retorische nationale geschiedschrijving: zie ook J. Tollebeek, 'Enthousiasme en evidentie. De negentiende-eeuwse Belgisch-nationale geschiedschrijving', in: *Idem, De ijkmeesters*, 57-74.

63 Geciteerd naar de prospectus uit 1851 bij de 'vijfde reeks' van de *Messenger*, 2-3.

64 Zie voor dit onderscheid: T. Verschaffel, *Beeld en geschiedenis. Het Belgische en Vlaamse verleden in de romantische boekillustraties* ([Turnhout], 1987) 21-29.

65 F. Varendonck, *Henri Moke (1803-1862). Leven, werk en gedachtenwereld* (Uit het verleden van de RUG, XXV; Gent, 1987) 77-79. Moke zou zich later aansluiten bij de Société Huet, die in 1847 alweer een nieuw tijdschrift zou oprichten, *La Flandre liberale* (zie E. C. Coppens, 'La Société Huet: tussen revolutie en reactie', *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks,

zou zich later tot de *Messenger* wenden, daarmee een onverdachte getuigenis afleggend van de levenskracht van de antiquarische traditie⁶⁶.

OUDHEIDKUNDE IN EEN VANZELFSPREKEND KADER 1839-1856

De redactie van de *Messenger* slaagde er inderdaad in het tijdschrift uit te bouwen. Tussen 1839 en 1856 — het onafhankelijke België was nu ook door Willem I erkend en werd door unionistische kabinetten geregeerd — verschenen in drie 'reeksen' achttien volumes. De titel werd vereenvoudigd tot *Messenger des sciences historiques de Belgique*, maar ook herhaaldelijk gewijzigd. Van de eerste redactie maakten slechts Serrure en Van Lokeren de periode vol. Wamkoenig was al in 1836 opnieuw naar Duitsland afgereisd⁶⁷. De Reiffenberg verliet de redactie in 1838 omwille van zijn nieuwe werkzaamheden (eerst als hoogleraar te Luik, daarna als conservator van de Koninklijke Bibliotheek), al bleef hij — net als archivaris Antoine Schayes — van 1839 tot 1844 wel als 'regelmatig medewerker' op het titelblad vermeld⁶⁸. Voisin overleed op jonge leeftijd in 1843⁶⁹.

Zij werden vervangen door de latere universiteitsbibliothecaris De Saint-Genois (vanaf 1836 voor vele jaren het werkpaard van de *Messenger*), de filoloog en dichter Blommaert (slechts tot 1844), provincie-archivaris Polydore vander Meersch (vanaf 1844) en de rentenierende Philippe Kervyn de Volkaersbeke (vanaf 1850)⁷⁰. Ook

XXVI (1972) 131-149). Over Moke als Gents hoogleraar: H. Pirenne, 'H.-G.-Ph. Moke', in: *Université de Gand. Liber memorialis*, I (1913)95-103.

66 De eerste bijdrage van Moke aan de *Messenger* dateert van 1854: 'Fragment d'une histoire de la Belgique ancienne', *MSH* (1854) 211-246 (later ook *MSH* (1861) 1-35 en, postuum, *MSH* (1865) 13-28). Moke's werk werd al eerder — en ook lovend — besproken: zie *MSH* (1839) 479-485 (de *Histoire de la Belgique*) en *MSH* (1847) 159-160.

67 Hij publiceerde nog twee bijdragen in de *Messenger* (in 1840 en in 1851), waar zijn werk ook met belangstelling werd gevolgd (zie F. Laurent, 'Un mot sur les travaux récents de M. le professeur Warnkoenig', *MSH* (1854) 315-324). Bij zijn overlijden in 1866 werd hij door zijn opvolger in de redactie met eerbied herdacht: J. de Saint-Genois, 'Léopold-August Warnkönig', *MSH* (1866) 407-412 en, uitvoeriger, *Idem*, 'Notice sur L.-A. Warnkönig', in: *Annuaire de l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique*, XXXIV (1868) 157-182. De Saint-Genois onthulde er onder meer Warnkoenigs plan een *Histoire des études historiques en Belgique depuis 1830* te schrijven.

68 De Reiffenberg werkte na 1840 echter niet meer mee aan de *Messenger*, wellicht omdat hij alweer twee eigen tijdschriften had opgericht, het *Bulletin du bibliophile belge* (in 1845) en de *Annuaire de la Bibliothèque royale de Belgique* (in 1847) (zie F. Rémy, *Aux origines de la Bibliothèque royale de Belgique. Etude sur son personnel et ses méthodes de travail, 1837-1850* (Brussel, 1960) 3-16). Zijn necrologie in de *Messenger* miste warmte: Ph. Kervyn de Volkaersbeke, 'Le baron de Reiffenberg', *MSH* (1850) 478-482; in de 'Quelques mots' van De Saint-Genois werd de fusie van de *Messenger* met De Reiffenbergs *Nouvelles archives* niet vermeld. Schayes publiceerde al sinds 1833 in de *Messenger* en zou dat tot 1852 zeer regelmatig blijven doen (zie *MSH* (1858) 504-506).

69 Zie het uitvoerige levensbericht: J. de Saint-Genois, 'Notice biographique sur M. Auguste Voisin', *MSH* (1843) 443-462 (zie ook *MSH* (1843) 111).

70 Vooral over De Saint-Genois en Blommaert bestaat een uitvoerige literatuur: onder meer I. van Damme, 'Leven en werk van baron J. de Saint-Genois (1813-1843). Inventaris en bronnenbeschrijving van de briefwisseling (1813-1867)' (onuitg. lic. verh.; Gent, 1975); B. Coupe, 'Leven en werk van baron J. de Saint-Genois 1813-1867. Inventaris van de briefwisseling 1843-1867' (onuitg. lic. verh.; Gent, 1977) en D. Hermans, 'Biografie (tot 1853) en briefwisseling van Philip Marie Blommaert' (onuitg. lic. verh.; Gent, 1975).

deze groep was jong, kende universiteit, archief en bibliotheek van binnenuit en kon bogen op een academische opleiding, waarbij opnieuw de juristen sterk waren vertegenwoordigd⁷¹. Opvallend was daarnaast het aandeel van de adellijke stand in de redactie (met een De Saint-Genois, een Blommaert en een Kervyn de Volkaersbeke). Van een 'burgerlijk' tijdschrift was zeker geen sprake, wél van een lokaal georganiseerd: na het vertrek van De Reiffenberg zetelden nog uitsluitend Gentenaars in de redactie.

Dat betekende echter niet dat de *Messenger* zich geheel op zijn Gentse achterban terugplooidde. Integendeel, uit de lijst van medewerkers die in 1853 over de voorbije dertig jaar werd opgesteld, bleek dat de auteurs over het hele land verspreid woonden. Eén derde was afkomstig uit Gent, de rest onder meer uit andere (oud-)Vlaamse steden (als Ieper, Brugge en vooral Oudenaarde), Luik en — voor één vijfde — Brussel. Eenzelfde diversiteit viel inzake de professionele herkomst van de medewerkers terug te vinden. Binnen de Gentse groep bijvoorbeeld kregen de hoogleraren, archivariissen en bibliothecarissen het gezelschap van onderwijzers, advocaten en rechters, politici, geestelijken, architecten. Van botanici en dergelijke was vanaf 1839 nog minder sprake dan voorheen⁷². De versmalling van de thematiek had zich doorgezet (een treffend bewijs bood de necrologie van Delbecq; zijn rol bij de oprichting van de *Messenger* werd eenvoudigweg over het hoofd gezien⁷³). Nog exclusiever dan tevoren wijdde het tijdschrift zich aan de studie van het verleden.

Het kader waarbinnen dit gebeurde, bleef als vanzelfsprekend het Belgisch-nationale. 'En toutes circonstances le *Messenger des sciences* a fourni la preuve qu'il était Belge de coeur et d'esprit', schreef De Saint-Genois in 1853, het orangisme van een aantal medewerkers van de 'oude' *Messenger* vergetend⁷⁴. De redactie voegde zich met andere woorden naar de officiële cultuurpolitiek: zij legitimeerde, herdacht en enthousiasmeerde. En als zo vaak hield de nationale retoriek ook hier een waarschuwing aan het adres van met name Frankrijk in: usurpatie van de nationale eretitels zou niet worden geduld⁷⁵. De Saint-Genois zou in 1862 zelfs de Franse annexatie-zucht op bibliografisch gebied nog laken⁷⁶.

De geschiedenis die de *Messenger* voorstond, had dan ook veel weg van een 'tegen-geschiedenis'. Al te vaak was het nationale verleden vanuit een vreemd standpunt

71 Blommaert en Vander Meersen hadden rechten gestudeerd; slechts Kervyn de Volkaersbeke had geen universitaire opleiding voltooid.

72 Zie de lijst in [De Saint-Genois], 'Quelques mots', 6-10.

73 *MSH* (1840) 404-405.

74 [De Saint-Genois], 'Quelques mots', 1-2.

75 Zie onder meer de prospectus van 1851, 2-3. Al in de prospectus van 1833 was de gedachte aan internationale concurrentie aanwezig (2). Om dezelfde reden werd het *Historisch Tijdschrift* dat de Utrechtse hoogleraar L. G. Visscher in 1841 oprichtte (zie R. Fagel, 'Historische tijdschriften in Nederland (1835-1848). Arnhem, Utrecht, Leiden', *Tijdschrift voor geschiedenis*, IC (1986) 357-359), bij de lezers aanbevolen: 'On y verrait qu'en Hollande, on n'a pas pour la Belgique intellectuelle ce mépris qu'affectent avec tant d'insolence certains de nos voisins'(MSH (1842) 114-115 en 394).

76 *MSH* (1862) 110-112. Zie D. Goemaere, 'Une Belgique archétypale chez le baron Jules de Saint-Genois (1813-1867)'(onuitg. lic. verh.; Leuven, 1988).

beschreven waardoor zijn kern steeds was verborgen gebleven⁷⁷. De *Messenger* pleitte daarom voor een waarlijk *nationale* geschiedschrijving, voor een geschiedenis van de natie of van het volk en de vrijheidsstrijd die het had gevoerd, zoals die onder meer in de *Histoire de Flandre* (1847-1850) van Kervyn de Lettenhove kon worden gevonden⁷⁸. Maar tegelijkertijd werd erop gewezen dat een dergelijke volks-geschiedenis nooit de partijdigheid mocht bevorderen en de nationale eenheid verbreken. Dat gevaar was niet denkbeeldig: vooral de figuur van de reeds door Cornelissen en Voisin geherwaardeerde Jacob van Artevelde leek door de 'democratische partij' te kunnen worden misbruikt. In het revolutiejaar 1848 achtte een anoniem auteur het nodig de lezers gerust te stellen: in Frankrijk was het republikeinse regime misschien 'une chose', in België slechts 'un mot'⁷⁹. De redactieleden toonden zich intussen afkerig van polemieken⁸⁰. Hun eigen engagement in de Gentse gemeentepolitiek — dat ging op voor Van Lokeren, Blommaert, Kervyn de Volkaersbeke en De Saint-Genois — brachten zij niet in verband met enige vorm van partijdigheid⁸¹.

Eenheid dus, maar ook continuïteit: de *Messenger* wilde de echoput van het verleden zijn, maar ook het forum waarop de eigentijdse uitdrukkingen van de traditie werden voorgesteld. Beide functies lagen in eikaars verlengde omdat heden en verleden elkaar opriepen⁸². Een necrologie van de Brusselse landschapschilder Henri van Assche, een vertaling van een Duitse studie over de oud-Vlaamse schilderkunst en een be-

77 Deze gedachte kan worden beschouwd als de historiografische pendant van de mythe van de nationale geschiedenis als een keten van vreemde overheersingen.

78 J. de Saint-Genois, 'Le quatrième volume de l'Histoire de Flandre, par M. Kervyn de Lettenhove', *MSH* (1849) 391-415 (met name 391-396). In 1851 juichte de *Messenger* de toekenning van de eerste Prix quinquennal d'histoire aan Kervyn toe (*MSH* (1851) 262-268; zie K. van Sweevelt, 'Een geschiedenis over de geschiedenis van België. De vijfjaarlijkse prijs voor vaderlandse geschiedenis uitgereikt door de Koninklijke Academie van België (1845-1965)' (onuitg. lic. verh.; Leuven, 1991) 50).

79 '[Bespreking van *Wat zullen wy worden?*, 1848]', *MSH* (1848) 123. Voor de (her)waardering van Artevelde onder meer: N. Cornelissen, 'Discours prononcé à la salle du trône de l'Hôtel-de-ville de Gand, le 2 juillet 1845, jour de l'inauguration solennelle du buste colossal en bronze de Jacques van Artevelde', *MSH* (1845) 479-493 en J. Kervyn de Lettenhove, 'Jacques d'Artevelde. Notes et documents', *MSH* (1856) 242-256. Zie S. Rottiers, 'Jacob van Artevelde, de Belgische Willem Tell?', in: A. Morelli, ed., *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië* (Berchem, 1996) 77-93; P. Carson, *Jacob van Artevelde* (Leuven, 1996) 113-142 en G. Deneckere, 'De resurrectie van Jacob van Artevelde in de 19de-eeuwse Gentse arbeidersbeweging. Over het verlangen naar 'de grote man'', *Handelingen van de Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent, Nieuwe Reeks*, L (1996) 155-187. De eigen onpartijdigheid werd in de prospectussen van 1839, 1851 en 1854 benadrukt.

80 Zie *MSH* (1852) 401, n. 1 en *MSH* (1853) 95, n. 1.

81 De strijd tussen liberalen en katholieken, die ook in Gent werd gevoerd, vond inderdaad amper een echo in de *Messenger*. Voor deze strijd: zie E. Lamberts, *Kerk en liberalisme in het bisdom Gent (1821-1857). Bijdrage tot de studie van het liberaal-katholicisme en het ultramontanisme* (Werken op het gebied van de geschiedenis en de filologie, Universiteit te Leuven, 5e reeks, VIII; Leuven, 1972). Voor de politieke carrières: zie K. Devolder, *Gij die door 't volk gekozen zijt... De Genese gemeenteraad en haar leden 1830-1914* (Verhandelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent, XX; Gent 1994); voor Van Lokeren en De Saint-Genois ook: G. Schrans, *Vrijmetselaars te Gent in de XVIIIde eeuw* (Verhandelingen Liberaal Archief, XIII; Gent, 1997) 248-249 en 450-451.

82 Zie bijvoorbeeld de op continuïteit gerichte metaforiek waarmee de kleine berichten uit de rubrieken *Variétés* en *Nouvelles* werden aangeduid: 'semblables à des jalons placés de distance en distance' ([De Saint-Genois], 'Quelques mots', 2).

spreking van recent werk van de historieschilders Louis Gallait en Edouard de Biefve konden daarom gemakkelijk naast elkaar worden geplaatst¹³. De oude kunsttradities van het land inspireerden immers de eigentijdse schilders, die op hun beurt bijdroegen tot de verspreiding en vervolmaking van de in het verleden gevestigde artistieke grootheid. Elke kunstenaar die zich op deze lijn plaatste, kon op de 'onpartijdige' steun van de *Messenger* rekenen⁸⁴.

Eenheid en continuïteit mochten dan wel de sleutelbegrippen zijn van het geschiedbeeld dat de *Messenger* in deze periode kenmerkte, ook nu ging het niet om de grote verhalen. Het tijdschrift bleef een oudheidkundig platform. De opbouw ervan weer Spiegelde dit. Behalve de dissertaties bevatte de *Messenger* veel bibliografisch materiaal, een kroniek en een reeks *Variétés* en *Nouvelles*⁸⁵. In 1851 werd, naar het voorbeeld van de Engelse *Notes and queries* en de Nederlandse *De Navorscher*, een nieuwe rubriek ingevoerd: de *Questionnaire*. Daarin konden lezers vragen formuleren, die dan in een volgende aflevering door andere lezers konden worden beantwoord. Het doel was duidelijk: de rubriek diende de onderlinge communicatie te bevorderen en op die manier iedereen te laten genieten van de 'abondante moisson de détails oubliés, négligés ou inconnus' die de vrucht van zovele individuele nasporingen vormde⁸⁶.

Intussen bleef het tijdschrift gevuld met notities over munten en penningen, over grafstenen en andere *antiquitates*. Enthousiast werd verslag gedaan over wat kortweg 'découvertes' werd genoemd, of werd de inhoud van weer andere verzamelingen geopenbaard⁸⁷. De oprichting van standbeelden, die aan de helden en hoogtepunten uit het verleden herinnerden, werd van nabij gevolgd, maar meer nog ging de belangstelling uit naar wat van het verleden was bewaard⁸⁸. De monumentenzorg

83 *MSH* (1841) 293-298, 299-337 en 388-393. De aandacht voor de oudere kunst nam in deze periode overigens wel af (ondanks de trots van de redactie op de traditie van het tijdschrift op dit vlak: zie *MSH* (1841)299, n. 1 en 337, n. 1).

84 Elke kunstenaar: de voorkeur van de medewerkers van de *Messenger* voor de historieschilderkunst (zie onder meer de bijdragen van A. Pinchart in *MSH* (1845) 244-254 en *MSH* (1848) 333-344) sloot belangstelling voor andere genres zeker niet uit (zie onder meer de bijdrage over de *paysagiste* Surmont de Volsberghe in *MSH* (1850) 390-395). Voor de 'onpartijdigheid' van de kunstkritiek in de *Messenger* zie onder meer de prospectus van 1851 (2-3).

85 De verhouding tussen de verschillende rubrieken alsmede hun naam wisselden naargelang de 'reeksen'. De rubrieken *Variétés* en *Nouvelles* dienden de vluchtige informatie van de kranten te bestendigen (zie *MSH* (1842) 394; vergelijk het motto van dit opstel).

86 Voor het doel van deze rubriek en de voorbeelden die daarbij voor ogen stonden: *MSH* (1851) 504-506; *MSH* (1852) 64-65 en *MSH* (1853) 122. Het ging om vragen als: 'De quelle époque datent chez nous les églises dédiées à l'âpotre St.-Pierre?' (*MSH* (1851) 506-507).

87 Voor de 'découvertes': zie onder meer *MSH* (1848) 127-128 en *MSH* (1855) 91-93 en 234. Getrouw werd daarbij de exacte plaats van de vondsten aangeduid en opgesomd wat er precies was opgedolven. Wat de verzamelingen betreft: Serrure, Van Lokeren, Schayes, Blommaert en Kervyn de Volkaersbeke legden ook zelf uitgebreide verzamelingen aan. Over Serrure als (handschriften)verzamelaar bereidt J. Deschamps een studie voor.

88 Voor de standbeelden: zie onder meer de aandacht voor de monumenten ter ere van Godfried van Bouillon en Justus Lipsius in *MSH* (1843) 497-499; *MSH* (1852) 106 en *MSH* (1853) 246-260. Voor het belang dat de *Messenger* (bij monde van Blommaert) aan de herinnering van de nationale helden hechtte: *MSH* (1843) 317. Vanaf 1852 werd ook de rubriek necrologieën uitgebreid; immers, 'consacrer le souvenir des morts, c'est stimuler le zèle et l'activité de ceux qui leur succèdent' (*MSH* (1852) 109).

bief een belangrijke positie in het tijdschrift innemen. Regeringsinitiatieven op dit vlak werden toegejuicht, de waarde van de historische overblijfselen in het stadsbeeld werd benadrukt, vooral middeleeuwse monumenten werden nader bestudeerd⁸⁹. Maar ook de geschreven resten van het verleden kregen aandacht: er werd bericht over archiefreizen (onder meer over de reis die *Monumenta*-medewerker Ludwig Bethmann in het begin van de jaren 1840 door België maakte), de historiek van de Belgische pers werd uitvoerig belicht⁹⁰.

Daarbij werd ook veel plaats ingeruimd voor de Middel nederlandse literatuur. Reeds in 1833 had de redactie Jan Frans Willems onder haar medewerkers geschaard; nu werden de activiteiten van de Vlaamse taal- en letterkundige genootschappen met grote regelmaat gesignaleerd⁹¹. Nog opvallender echter was het feit dat de redactie de hele reeks flamingantische literair-historische en literaire tijdschriften die in deze jaren in Gent werden opgericht, niet als concurrenten aanzag. Willems' *Belgisch Museum* (1837), Snellaerts *Bydragen der Gazette van Gend* (1836), het *Kunst- en Letterblad* (1840), *De Eendragt* (1846), Heremans' *Leesmuseum* (1856): zij werden in de *Messenger* verwelkomd⁹². Hoe kon het ook anders met een Serrure, een Blommaert en een De Saint-Genois in de redactie? Hadden de beide eersten niet al in 1833 de *Nederduitsche Letteroefeningen* opgericht? In 1839 niet de Maetschappy der Vlaemsche bibliophilen? Steunde De Saint-Genois niet talloze van dergelijke initiatieven ook financieel? Zij beschouwden de nieuwe tijdschriften niet alleen niet als kapers op de kust, maar verleenden er zelfs hun medewerking aan⁹³.

89 Zie onder meer A.V. L. [=A. van Lokeren], 'Tour communal de la ville de Gand, *MSH* (1839)231-254 en *MSH* (1841) 127-128. Schayes publiceerde in 1841 zijn *Mémoire sur l'architecture ogivale en Belgique*, in 1849-1850 zijn *Histoire de l'architecture en Belgique*.

90 Onder meer J. de Saint-Genois, 'Notice sur les archives du château de Rupelmonde', *MSH* (1839) 210-223; *MSH* (1843) 133-174 (voor de *Monumenta*; zie H. Fuhrmann, 'Sind eben alles Menschen gewesen'. *Gelehrtenleben im 19. und 20. Jahrhundert dargestellt am Beispiel der Monumenta Germaniae Historica und ihrer Mitarbeiter* (München, 1996) 37-44) en A. Warzée, 'Essai historique et statistique sur les journaux belges', *MSH* (1844) 134-161, 213-284, 365-380 en 507-523, en *MSH* (1845) 206-243, 319-351 en 494-542.

91 J.F. Willems, 'Poésie flamande ancienne' en 'Reinardus Vulpus. - Reinaert de Vos', *MSH* (1833) 193-197 en 329-351. Zie ook de uitvoerige necrologie (J. de Saint-Genois, 'Notice nécrologique sur Jean-François Willems', *MSH* (1846) 483-502) en de berichten over zijn grafmonument (*MSH* (1846) 425 en *MSH* (1848) 265-267 en 413); vergelijk verder *MSH* (1847) 161, 386 en 508. Voor de genootschappen: onder meer *MSH* (1839) 409 en 511.

92 Onder meer *MSH* (1839) 511. Deze tijdschriften zijn geanalyseerd in de reeks *Bibliografie van de Vlaamse tijdschriften in de negentiende eeuw* (Gent) nrs. III (M. Baeck en W. Vandaele, 1983), IV (L. van den Bergh, A. Deprez en J. Smeyers, 1984), VIII (M. Brys, M. Carlier en H. Vanacker, 1985) en XIX (Cartier, L. Troch en Vanacker, 1988). Zie verder onder meer M. Hanot, 'Literaire theorieën en kritiek in Gentse tijdschriften tijdens de periode van 1830 tot 1850', *Wetenschappelijke tijdingen*, XV (1955) 278-289; W. Gobbers, 'Beginnende Vlaamse literatuur en kritiek in de Bijdragen der Gazette van Gend (1836-'39)', in: *Tijdschrift voor levende talen*, XXXII (1966) 193-213; F. Litmaath, 'F. A. Snellaert (1809-1872) en het Kunst- en Letterblad (1840-1843)', *Wetenschappelijke tijdingen*, XXXI (1972) 25-28 en M. de Smedt, *De literair-historische activiteit van Jan Frans Willems (1793-1846) en Ferdinand Augustijn Snellaert (1809-1872)* (Gent, 1984). Voor de waardering in Nederland: zie onder meer Aerts, *De letterheren*, 149-150.

93 Voor hun banden met Snellaert: A. Deprez, *Kroniek van dr. F. A. Snellaert 1809-1872* (Brugge, 1972) *passim*.

De openheid van de *Messenger* voor deze tijdschriften en voor de activiteiten die hun gangmakers ontplooiden, maakte duidelijk dat de redactie de Vlaamse Beweging niet als een bedreiging van het Belgische natiebeseef beschouwde. Integendeel, in 1867 zou De Saint-Genois aan Kervyn de Volkaersbeke schrijven: 'L'élément flamand a conquis sa place dans la vie de la Belgique actuelle; c'est le but auquel nous aspirons tous, pour faire contrepoids aux idées françaises'⁹⁴. Het Vlaamse element bedreigde dus niet de eenheid van het land, maar beschermde integendeel zijn integriteit. Het verdiende dus een monument. Maar dat de redactie niet alleen ijverde voor een *standbeeld* voor Maerlant, maar in 1839 ook — vruchteloos — vroeg een *locomotief* naar hem te noemen, toonde dan weer hoe ook op dit vlak heden en verleden aan elkaar werden gekoppeld: de literaire grootheid van toen, de industriële kracht van nu⁹⁵. Daarmee was het vanzelfsprekende kader aangeduid waarbinnen twee decennia lang de oudheidkunde zou worden beoefend.

DE EENHEID VERDWENEN, HET ERFDEEL BEDREIGD 1857-1872

In de vijftien daarop volgende jaren, de jaren 1857-1872, gingen echter veel vanzelfsprekendheden verloren. Ook de *Messenger* zou daaronder lijden. Nochtans streefde de redactie naar bestendinging. In 1857 werd met de 'zesde reeks' van het tijdschrift gestart, nu onder de naam *Messenger des sciences historiques, ou Archives des arts et de la bibliographie de Belgique*. De redactie bleef grotendeels ongewijzigd. Enkel Serrure vertrok: in 1854 was zijn leeropdracht aan de Gentse universiteit uitgebreid, in 1855 was hij rector geworden en in datzelfde jaar had hij (als voortzetting van Willems' *Belgisch Museum* en met de medewerking van zijn zoon C. A. Serrure) het *Vaderlandsch Museum* opgericht⁹⁶. Of de overige redactieleden zijn vertrek betreunden, valt te betwijfelen: in de sleutelroman die Kervyn de Volkaersbeke

94 Geciteerd in Ph. Kervyn de Volkaersbeke, 'Le baron de Saint-Genois', *MSH* (1867) 415. Vergelijk [De Saint-Genois], 'Quelques mots', 1-2.

95 *MSH* (1839) 512-513 (tien jaar later zou er, tot grote vreugde van de redactie, wél een locomotief 'Willems' komen; zie *MSH* (1849) 358-359). Voor de Maerlant-cultus: F. van Oostrom, *Maerlants wereld* (Amsterdam, 1996) 393-406. Voor de associatieve meerwaarde van de trein: onder meer L. Pil, 'Het industriële België tot pittoresk landschap gebundeld', in: B. van der Hertem, M. Oris en J. Roegiers, ed., *Nijver België. Het industriële landschap omstreeks 1850* (S.l., 1995) 24 (in Gent werd het eerste spoorwegstation in 1837 ingehuldigd; zie H. Coppejans-Desmedt, 'Gent in de eerste helft van de negentiende eeuw. Evolutie naar een 'moderne' grootstad', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CI (1986) 598).

96 Voor de uitbreiding van Serrure's leeropdracht: A. Deprez, 'De neerlandistiek te Gent van 1817 tot 1988', in: *Pretiosa neerlandica. Schatten uit de Nederlandse taal- en letterkunde in de Gentse universiteit* (Gent, 1988) 4-5. Voor het *Vaderlandsch Museum*: de *Bibliografie van de Vlaamse tijdschriften in de negentiende eeuw*, VIII. Het tijdschrift werd in de *Messenger* met lof besproken, precies zoals *helBrabandsch Museum* dat de Leuvense stadsarchivaris E. van Even in 1860 zou oprichten (*MSH* (1860) 283). Over C. A. Serrure: M. de Smedt, 'C. A. Serrure (1835-1898) en zijn geschiedenis van de Vlaamse en Franse letterkunde in het graafschap Vlaanderen', *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis*, XLI (1987) 55-73.

in 1853 publiceerde, heette 'le docteur Polymathe' een onverbeterlijk 'contradictieur' te zijn⁹⁷. Hoe dan ook, Van Lokeren, De Saint-Genois, Vander Meersch en Kervyn de Volkaersbeke bleven. In 1861 vervoegde Ferdinand Lecouvet hen, maar niet voor lang: de Antwerpse onderwijzer en geleerde zou in 1864 overlijden⁹⁸.

Intussen veranderde ook de opbouw van het tijdschrift niet veel, zij het dat de *Questionnaire* verviel. Datzelfde gold voor het kader waarbinnen werd gewerkt. Het Belgisch patriottisme inspireerde de redactie nog steeds, precies zoals nog steeds een nauwe band werd gelegd tussen dit patriottisme en de (eigen) historische arbeid. De grote aandacht voor het werk van de in 1845 ingestelde Commission de la Biographie nationale, waarin De Saint-Genois zo'n belangrijke rol zou spelen, legde daarvan getuigenis af⁹⁹.

Maar de hemel betrok. Al in 1854 had de Gentse advocaat Adolphe du Bois er in het tijdschrift voor gewaarschuwd dat de geschiedschrijving steeds meer partijpolitiek gekleurd raakte¹⁰⁰. In 1857 kwam een einde aan het unionisme en laaide de politieke strijd tussen katholieken en liberalen op. Serrure had er zijn rectoraat door zien mislukken, de redacteurs die zich in de Gentse gemeentepolitiek hadden geëngageerd, werden bij de verkiezingen geconfronteerd met de hardheid van de strijd¹⁰¹. De 'zesde reeks' van de *Messenger* opende dan ook met een 'avis': discussie kon, op voorwaarde dat zij beschaafd bleef¹⁰². Partijdige historiografie behoorde nu echter tot de orde van de dag. In 1868 moest Kervyn de Volkaersbeke vaststellen dat de geschiedschrijving over de Opstand in politiek vaarwater was terechtgekomen. Tien jaar eerder had de steeds tot matiging oproepende De Saint-Genois al moeten constateren dat ook de Vlaamse Beweging van de levensbeschouwelijke strijd werd doortrokken en dat dit ook uit haar — historische — publicaties bleek. Dat betekende — nog — niet dat de redactie haar belangstelling voor het flamingantische werk opgaaf¹⁰³. Alleen: de partijdigheid en de verdeeldheid in politiek en geschiedenis werden betreurd.

97 Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Le songe d'un antiquaire. Nouvelle fantastique* (Gent, 1853) 77-79. In de figuur van baron de Gruutere ('véritable gentilhomme d'autrefois', 81) kon De Saint-Genois worden herkend, in het hoofdpersonage de auteur zelf.

98 Zie Fd V. H. [- F. vander Haeghen], 'Ferdinand-François-Joseph Lecouvet', *MSH* (1864) 1-8; ook *MSH* (1863) 508.

99 Onder meer *MSH* (1860) 379-394 en *MSH* (1861) 265-266. Voor deze commissie: J. Lavalleye, *Historique de la Commission de la Biographie nationale* (Brussel, 1966).

100 Ad. D. [= A. du Bois], 'A propos de la deuxième édition de l'Histoire de Flandre, par M. Kervyn de Lettenhove', *MSH* (1854) 325-333, met name 326-327. Zie Vercauteren, *Cent ans*, I (1959) 165-208, met name 168 (vergelijk R. de Schryver, *Historiografie. Vijfentwintig eeuwen geschiedschrijving van West-Europa* (Leuven, 1994²) 329).

101 Voor Serrure: M. Reynebeau, *De Gentse universiteit als katalysator in het politieke groeiproces (1846-1870)* (Uit het verleden van de RUG, X; Gent, 1979) 41. De Saint-Genois en Kervyn de Volkaersbeke moesten in 1857 uit de gemeenteraad vertrekken; Van Lokeren had de gemeentepolitiek reeds in 1854 verlaten.

102 *MSH* (1857) 1-2.

103 Ph. Kervyn de Volkaersbeke, 'Un mot à propos de l'histoire de la révolution des Pays-Bas sous Philippe II, de mr Théodore Juste', *MSH* (1868) 133-139; *MSH* (1858) 501-502 (naar aanleiding van een aantal publicaties van het Willemsfonds) en de voorbeelden in *MSH* (1859) 400, 507-510 en 511.

Het verlies van de eenheid van het land en, daarmee samenhangend, van de onpartijdigheid in de visie op de geschiedenis van dat land kon niet onopgemerkt blijven. Maar op een dieper, meer verborgen niveau leek zich nog een andere ontwikkeling te voltrekken, een ontwikkeling die niet zozeer openlijke kritiek dan wel onbehagen opriep. In de *Messenger* toonde dit onbehagen zich in een beschouwing over het congres dat de Gentse Société des beaux-arts in 1858 bij haar halve eeuwfeest organiseerde. Het congres zelf was, zoals dat hoorde, in een jubelstemming verlopen. Maar het verslag in de *Messenger* openbaarde andere gevoelens. Het was geschreven door Kervyn de Volkaersbeke, zelf één van de sprekers op het congres¹⁰⁴. Zijn tevredenheid over de voordrachten was groot: 'Il faut espérer,' zo besloot hij zijn rapport, 'qu'ils provoqueront une réaction en faveur de tant de souvenirs de ce passé, dont on a dit tant de mal, mais qui a aussi du bon qu'il conviendrait de conserver et parfois d'imiter'¹⁰⁵. Die laatste woorden telden. Zij hadden veel weg van een verspreking, want wat zij vooral verraadden, was het feit dat lang niet iedereen meer in de waarde van de tradities geloofde en dat het historisch erfdeel velen nog maar weinig zei. Dat er een einde was gekomen aan het zo lang als vanzelfsprekend beleefde historisch besef. Wie zich daartegen verzette, leek veroordeeld tot nostalgie¹⁰⁶.

De kentering die Kervyn de Volkaersbeke zo verontrustte, manifesteerde zich het meest zichtbaar daar waar monumenten werden vernietigd. Al in het begin van de jaren 1840 was in de *Messenger* geprotesteerd tegen de afbraakpolitiek van het Mechelse gemeentebestuur, tien jaar later waren de vandalen en de zogenaamde *nettoyeurs* van Gent aan de schandpaal genageld¹⁰⁷. Nu, op het einde van de jaren 1850, was nog meer waakzaamheid geboden. De redactie vond hierbij een nieuw en krachtig medewerker in de Engelse Bruggeling James Weale. Ook die had op het congres van 1858 gesproken en werkte sindsdien regelmatig aan de *Messenger* mee¹⁰⁸. In 1861 publiceerde de redactie (zonder voorafgaandelijke toestemming van de auteur) de tekst van de ophefmakende voordracht die Weale in september van dat jaar voor de algemene vergadering van de Commission royale des monuments had gehouden, een vrijmoedige aanklacht tegen de wijze waarop in België met monumenten werd om-

104 Ph. Kervyn de Volkaersbeke, 'Les monuments et les oeuvres d'arts [sic] à Gand', in: *Cinquantième anniversaire*, 30-39.

105 *Idem*, 'Congrès artistique et archéologique à Gand', *MSH* (1858) 376-378 (cursief J. T.).

106 Van Lokeren en E. Varenbergh zouden hun reeks 'Souvenirs archéologiques de la ville de Gand' in 1871 inleiden met de woorden: 'Parmi ces restes d'une époque qui n'est plus, les uns existent encore, d'autres ont disparu. Tel est le sort de ce que nous ont légué les siècles passés, de toucher l'un jour ou l'autre sous le marteau du temps ou de démolisseurs, aveugles parfois comme le destin' (*MSH* (1871) 331 - 332).

107 *MSH* (1840) 126-127 en *MSH* (1841) 290-291; Ph. Kervyn de Volkaersbeke, 'Rapport sur l'état des monuments historiques et artistiques de la ville de Gand', *MSH* (1851) 315-338 en 441-465 (met name 316-317).

108 J. Weale, 'Des dalles et cuivres rumulaires', in: *Cinquantième anniversaire*, 60-68 (ook in *Annales de la Société royale des beaux-arts et de littérature de Gand*, VII (1857-1858), 276-287) en onder meer *Idem*, 'Ivoires sculptés de Genoels-Elderen, près de Tongres', *MSH* (1859) 1-5. Zie L. van Biervliet, *Leven en werk van W. H. James Weale, een Engels kunsthistoricus in Vlaanderen in de 19de eeuw* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der schone kunsten, LIII, lv; Brussel, 1991) 46-47, 49, 67-68, 74 en 75.

gesprongen¹⁰⁹. Weale zou ook daarna nog in de *Messenger* verschijnen, tot hij zijn studies voor door hemzelf opgerichte tijdschriften als *La Flandre. Revue des monuments d'histoire et d'antiquités* (1867) reserveerde¹¹⁰.

Dat het heden niet langer vanuit het verleden leefde, het niet langer als vanzelfsprekend 'conserveerde' en 'imiteerde', had echter ook implicaties voor de betekenis van de erudiete bijdragen die in de *Messenger* zelf werden gepubliceerd. De volumes die tussen 1857 en 1872 verschenen, stonden nog steeds vol met dergelijke bijdragen, onder meer op bibliofiel en muziekhistorisch terrein¹¹¹. Maar de oudheidkundige eruditie leek steeds meer in een mentaal vacuüm terecht te komen nu het historisch bestanddeel van de eigentijdse cultuur afnam. Zij bevond zich niet langer in de romantisch-historische sfeer waarvan de historische roman zo'n kenmerkende uiting was geweest. Met die historische roman had de *Messenger* de voorbije decennia een haat-liefde-verhouding gekend. Er was gewezen op de gevaren van het genre, maar tegelijkertijd was men niet aan de charme ervan kunnen ontkomen. Conscience's *De Leeuw van Vlaendren* was in 1839 ook in de *Messenger* met veel lof onthaald¹¹². Nu, bijna dertig jaar later, werd samen met De Saint-Genois, auteur van vijf historische romans, ook het genre ten grave gedragen¹¹³. De eruditie bleef verweesd achter.

De dood van De Saint-Genois in 1867 was de eerste van een hele reeks overlijdens die de *Messenger* de volgende jaren zou treffen¹¹⁴. In 1868 stierf Vander Meersch, in 1872 Van Lokeren. Intussen waren ook de oud-redacteuren Blommaert en Serrure overleden¹¹⁵. Van Lokeren was veertig jaar lang redacteur van het tijdschrift geweest, De Saint-Genois tweeëndertig, Vander Meersch vijfentwintig. Met hen verdween dus een hele generatie. De in 1872 zevenenvijftigjarige Kervyn de Volkaersbeke was de enige die overbleef. Zijn nostalgie om het verdwijnen van het verleden werd nu ook gekleurd door weemoed om het persoonlijk verlies¹¹⁶.

109 J. Weale, 'Conservation des anciens monuments', *MSH* (1861) 480-501, en *MSH* (1862) 98-100. Zie Van Biervliet, *Weale*, 78. Weale was in 1860 (net als De Saint-Genois) briefwisselend lid van de Commissie geworden.

110 Over *La Flandre*: Vrielinck en Van Eenoo, *IJveren voor geschiedenis*, 55-60 en Van Biervliet, *Weale*, 103-110.

111 H. Helbig publiceerde van 1858 tot 1864 en van 1867 tot 1870 twee lange reeksen artikelen 'Notices sur quelques livres rares du XVIe siècle' in de *Messenger*, E. van der Straeten tussen 1864 en 1867 een al even uitvoerige reeks studies betreffende 'La musique aux Pays-Bas avant le XIXe siècle. Documents inédits et annotés' (zie *MSH* (1867) 405).

112 Zie de bespreking van Blommaert in *MSH* (1839) 263-266.

113 Zie de veelzeggende passages (ze hebben iets van een kruistocht) in Kervyn de Volkaersbeke, 'Le baron de Saint-Genois', 417-418, 419 en 426. Ook de historieschilderkunst verdween uit het tijdschrift.

114 De Saint-Genois' dood werd — uiteraard — als een zeer zwaar verlies voor het tijdschrift ervaren; zie, behalve de necrologie van Kervyn de Volkaersbeke in *MSH* (1867) 409-438, ook Idem, 'Inauguration du buste du baron de Saint-Genois des Mottes', *MSH* (1870) 125-129.

115 Zie de necrologieën: E. Varenbergh, 'Polydore van der Meersch', *MSH* (1868) 252-262; A. V. L. [= A. van Lokeren], 'Philippe Blommaert', *MSH* (1871) 440-446; Varenbergh over Serrure in *MSH*, 1872, 243-244 (een opvallend kort bericht waarin Serrure's redacteurschap van de *Messenger* werd gereduceerd tot een 'collabora activement') en Ph. Kervyn de Volkaersbeke (en E. Varenbergh), 'Auguste van Lokeren', *MSH* (1872) 447-459.

116 Vergelijk Varenbergh in zijn grafrede over Van Lokeren: *MSH* (1872) 456 ('quatre amis, quatre frères').

EEN POGING TOT HERSTEL: MODERN CONSERVATISME 1873-1896

Zo voltrok zich in 1873 een aflossing van de wacht. Naast Kervyn de Volkaersbeke traden drie nieuwe redacteurs aan: de Gentse advocaat en archivaris Emile Varenbergh (die al sinds 1867, na de dood van De Saint-Genois, veel van het praktische werk op zich had genomen), bibliograaf en universiteitsbibliothecaris Ferdinand vander Haeghen en graaf Thierry de Limburg-Stirum. In 1877 kregen zij het gezelschap van Jean-Baptiste Bethune(-d'Ydewalle), de charismatische '*chef de file*' van het katholieke kunstleven¹¹⁷.

Dit redactiecomité, dat het tijdschrift bijna een kwarteeuw zou leiden, trachtte de *Messenger* een nieuwe adem te geven, zij het steeds met behoud van de traditie. Het was bij zijn aantreden veel minder jong dan dat bij de vorige redactiecomités het geval was geweest. De adel was er nog steeds zeer goed vertegenwoordigd, de universitair geschoolden eveneens (met opnieuw een groot juridisch aandeel¹¹⁸). De banden met de archief- en bibliotheekwereld en met het (Gentse) verenigingsleven bleven bestaan, met de universiteit enkel door de functie van Vander Haeghen (maar dat was al zo sinds het vertrek van Serrure). De opbouw van de *Messenger* veranderde de volgende jaren niet veel. Wel kwam er een nieuwe uitgever: na de dood van Hebbelynck, die het tijdschrift bijna veertig jaar lang had gepubliceerd, kwam de *Messenger* in 1874 terecht in het fonds van Eugène vander Haeghen¹¹⁹. In 1881 zou Kervyn de Volkaersbeke overlijden. In de aan hem gewijde necrologie heette hij 'Le représentant des anciennes traditions historiques et littéraires de la Revue' te zijn geweest, de man van de vorige generatie dus¹²⁰.

Maar dat weerhield de redactie er niet van een poging te ondernemen het (nationale) eenheidskader dat deze zelfde generatie had verloren zien gaan, te herstellen. De nationale trots stond daarbij opnieuw voorop, zij het dat het nu niet langer Frankrijk, maar wel Duitsland was dat ervoor werd gewaarschuwd de vaderlandse beroemdheden niet te annexeren¹²¹. Veel belangrijker echter was de voortdurende bekommernis van de redactie alles wat aan de nationale verdeeldheid herinnerde, of meer nog: wat die verdeeldheid kon bevorderen, uit het tijdschrift te weren. De Vlaamse Beweging werd daar het eerste slachtoffer van. Na de dood van De Saint-Genois verdwenen de berichten over de literaire, filologische en historische activiteiten van de flaminganten uit de *Messenger*. Een tijdschrift als het liberaal-flamingantische *Nederlandsch Museum*, opgericht in 1874, kon ook niet op dezelfde welwillendheid als zijn voorgan-

117 J. van Cleven, e. a., *Neogotiek in België* (Tielt, 1994) 189. Zie voor zijn stemming in deze jaren: *Ibidem*, 185-188.

118 Varenbergh, De Limburg-Stirum en Bethune hadden rechten gestudeerd; Vander Haeghen had als vrij student enkele colleges geschiedenis en letterkunde gelopen (hij zou in 1888 *doctor honoris causa* worden).

119 Zie *MSH* (1874) 334-337 en Machiels, 'De boekdrukkunst', 99.

120 E. Varenbergh, 'Le baron Kervyn de Volkaersbeke', *MSH* (1881) 257-295, met name 265.

121 Slechts één voorbeeld: J. van Raemdonck, 'La nationalité flamande de Gérard Mercator', *MSH* (1880) 33-39 en 134-188 (met name 180).

gers rekenen. En vooral : de *Messenger* bleef tot het einde toe uitsluitend in het Frans gesteld¹²². Maar het ging niet alleen om de Vlaamse Beweging; elke vorm van partijstrijd of van politiek geïnspireerde historische beeldvorming werd buiten het tijdschrift gehouden. Het tumult dat de viering van de Pacificatie van Gent in 1876 veroorzaakte, was in de *Messenger* niet hoorbaar¹²³. Het tijdschrift was 'neutraal'.

Die houding had een pendant in de wijze waarop de redactieleden de eigen politieke activiteiten interpreterden. Van Lokeren en De Saint-Genois zouden destijds al hun functies in het gemeentebestuur hebben aanvaard 'malgré son aversion pour les luttes politiques'¹²⁴. Kervyn de Volkaersbeke, in de jaren 1860 en 1870 kamerlid, en De Limburg-Stirum, vanaf 1878 bijna dertig jaar lang senator, maakten nu dezelfde reserve bij hun rol in de nationale politiek: de ene, het prototype van het zwijgzame en daarom wijs geachte parlementslid, had 'in feite' een afkeer van de wisselvalligheid van de moderne politiek, de andere ging de politiek in 'contrairement à ses convenances et à son penchant naturel'¹²⁵. Politici dus, maar toch niet echt: het moderne politieke bedrijf met zijn militante stijl en zijn partijmannen was niet hun wereld. Maar of dit ook 'neutraliteit' (of bovenpartijdigheid) betekende? Van Bethune, nauw bevriend met Joseph de Hemptinne (de 'klerikale Van Artevelde'), werd in elk geval erkend dat hij als een katholieke waakhond in de redactie van de *Messenger* zetelde¹²⁶. Dat gold eigenlijk ook voor de anderen: de redactie vormde 'un parti conservateur'.

Dit conservatisme openbaarde zich het scherpst op een terrein dat de *Messenger* al bij zijn ontstaan had betreden: de kunstkritiek. De aandacht voor de eigentijdse schilderkunst was de voorbije decennia wat afgenomen, maar in het midden van de jaren

122 Dat betekende overigens niet dat de (alle) redactieleden zich volledig van de Vlaamse Beweging distantieerden. Vander Haeghen was van 1882 tot zijn dood in 1913 voorzitter van de Maatschappij der Vlaamse bibliophilen. Voor Kervyn de Volkaersbeke op dit punt: zie A. Deprez, art. 'Kervyn de Volkaersbeke, Philippe Auguste Chrétien', *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt-Amsterdam, 1975) II, 784. Over het *Nederlandsen Museum*, waarvan Paul Fredericq een belangrijk medewerker was: P. Guns, 'J. F. J. Heremans en het Nederlandsch Museum' (onuitg. lic. verh.; Gent, 1956) en, A. Deprez en L. Troch, *Nederlandsch Museum 1874-1894* (Bibliografie van de Vlaamse tijdschriften in de negentiende eeuw, XI; Gent, 1986).

123 Kervyn de Volkaersbeke sprak wel in de Kamer over de Pacificatie van Gent (zie Varenbergh, 'Kervyn de Volkaersbeke', 285). Voor het tumult rond de viering: U. Vermeulen, 'Katholieken en liberalen tegenover de Gentse Pacificatiefeesten (1876)' en 'Paul Fredericq en de Gentse Pacificatiefeesten (1875-1876)', *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, XX (1966) 167-185 en XXI (1967) 251-259. Een enkele keer drong de politieke partijstrijd toch tot het tijdschrift door, zie bijvoorbeeld E. Varenbergh, 'La Flandre au XIe siècle', *MSH* (1874) 62-75, met name 67-68.

124 V. vander Haeghen, art. 'Lokeren (Auguste van)', *Biographie nationale*, XII (1892-1893) 319 en De Decker, 'Jules de Saint-Genois', 179.

125 G. Lebrocqy, *Types et profils parlementaires* (Parijs-Brussel, 1873) 507-514; Varenbergh, 'Kervyn de Volkaersbeke', 285 en J. Delbaere, 'Kasteel en kasteelheren te Rumbeke', *Handelingen van de Koninklijke geschied- en oudheidkundige kring van Kortrijk*, Nieuwe Reeks, XXXIII (1963-1964) 173. Zie *Le Parlement belge 1831-1894. Données biographiques* (Brussel, 1996) 167-168 en 373.

126 J. Helbig, 'Le baron Béthune', *MSH* (1895) 2-3. De typering van De Hemptinne in: E. Lamberts, 'Joseph de Hemptinne: een kruisvaarder in redingote', in: *Idem*, ed., *De kruistocht tegen het liberalisme. Facetten van het ultramontanisme in België in de 19e eeuw* (KADOC Jaarboek; Leuven, 1983) 64. Bethune was van 1848 tot 1858 provincieraadslid geweest.

1870 veranderde dat. Een naam die daarbij steeds terugkeerde, was die van de Brusselse criticus Jules Nollée de Noduwez, een zelfingenomen man, die van zijn hart geen moordkuil maakte. In 1877 opende hij in de *Messenger* de aanval op het impressionisme, in zijn ogen een ongecontroleerd subjectivisme dat getuigde van een hooghartig neerkijken op het gezond verstand van de burger¹²⁷. Een jaar later was het de 'nonchalance' van de impressionisten die hem irriteerde. Ditmaal koppelde hij er ook een algemener tijdskritiek aan vast: de moderne tijd was oppervlakkig, wisselvallig en altijd haastig, getuige onder meer de terreinwinst van de krant en het tijdschrift op het boek. 'Le XIXe siècle marche comme un courant électrique.' Maar ook Nollée de Noduwez raakte onder de indruk van de technologische verwezenlijkingen van zijn eeuw. In een bespreking van de Parijse wereldtentoonstelling van 1878 (het impressionisme kreeg het daarbij nog maar eens te verduren, nu als een 'à peu près', als 'l'exécution au hasard, au petit bonheur') erkende hij de schoonheid van glas en staal¹²⁸.

Diezelfde ambivalentie ten aanzien van de moderniteit — afkeer, maar tevens erkenning van haar kracht en noodzaak — kenmerkte ook de neogotische beweging. De neogotiek was al in 1861 in de *Messenger* geïntroduceerd, in een korte, pamfletachtige bijdrage waarin de exclusieve voorkeur die in sommige (kerkelijke) milieus voor de neogotiek bestond, aan de kaak werd gesteld¹²⁹. Dergelijke kritische geluiden zouden de volgende jaren niet meer worden gehoord. Daarvoor was de omgeving waarin de *Messenger* verscheen, te zeer van de neogotiek doordrongen geraakt. Schayes' studies over de middeleeuwse bouwkunst, de opening van de eerste Sint-Lucasschool omstreeks 1862 in Gent, het ontstaan van de gilde van Sint-Thomas en Sint-Lucas in 1863 en de oprichting van Weale's *Le Beffroi* in datzelfde jaar: zij wezen alle in een zelfde richting¹³⁰. De toetreding van Bethune tot de redactie van de *Messenger* betekende de definitieve bezegeling van het pact tussen het tijdschrift en de beweging. Niet dat Bethune zoveel voor de *Messenger* schreef (zijn belangrijkste bijdrage, over de mozaïekrestauratie in Aken, verscheen trouwens vóór zijn in-

127 J. Nollée de Noduwez, 'Coup-d'oeil sur l'exposition d'oeuvres d'art au Cercle artistique de Bruxelles (1877)', *MSH* (1877) 332-337. Van dezelfde auteur al eerder: 'L'Exposition générale des beaux-arts à Bruxelles en 1875', *MSH* (1876) 52-69. Overigens dacht niet iedereen er zo over: Vander Haeghen zorgde ervoor dat op de driejaarlijkse tentoonstellingen van de Gentse Société pour l'encouragement des beaux-arts ook nog weinig bekende of sterk aangevochten kunstenaars als Monet, Courbet en Manet konden exposeren (K. G. van Acker, art. 'Haeghen, Ferdinand Frans Ernst vander', *Nationaal biografisch woordenboek, XI* (1985)351).

128 J. Nollée de Noduwez, 'L'art belge en 1878, suivi d'un appendice littéraire', *MSH* (1878) 168-208, met name 197-198 en 202-204, en *Idem*, 'Les arts belges à l'Exposition universelle de 1878 à Paris', *MSH* (1879) 204-242, met name 214-215 en 236-237.

129 A. S., 'Du goût exclusif dans l'art religieux', *MSH* (1861) 289-292.

130 Over de Gentse Sint-Lucasschool: J. de Maeyer, 'Kunst en politiek. De Sint-Lucasscholen tussen ultramontaanse orthodoxie en drang naar maatschappelijk-culturele vernieuwing' en W. Wouters, 'Broeders en baronnen. Het ontstaan van de Sint-Lucasscholen', in: J. de Maeyer, ed., *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek 1862-1914* (KADOC-Studies, V; Leuven, 1988) resp. 77-91 en 167-173; over de gilde van Sint-Thomas en Sint-Lucas: F. Strobbe, 'De gilde van Sint-Thomas en Sint-Lucas (1863-1894). Een genootschap ter bevordering van de neogotiek' (onuitg. lic. verh.; Leuven, 1987) en De Maeyer, 'Kunst en politiek', 83-88; over *Le Beffroi*. *Arts, héraldique, archéologie*: Van Biervliet, Weale, 98-103.

trede in de redactie¹³¹); dat liet hij over aan medewerkers als de Luikse kunstschilder en oudheidkundige Jules Helbig en de Gentse ingenieur Arthur Verhaegen¹³². Maar zijn aanwezigheid in de redactie was een duidelijk signaal: de *Messenger* zat op dezelfde golflengte als het *Bulletin de la gilde de Saint-Thomas et de Saint-Luc* (1863) en de *Revue de l'art chrétien* (vanaf 1882).

Het leek er dus op dat de redactie Nollée de Noduwez' stelling inzake de negentiende-eeuwse (bouw)kunst onderschreef: 'Nous avons peu inventé'¹³³. Toch hield zij de blik niet alleen op het verleden gericht. Verschillende leden van de redactie speelden een belangrijke rol in de totstandkoming in 1876 en later in het bestuur van de Gentse Chambre syndicale provinciale des arts industriels. De *Messenger* werd zelfs het orgaan van de nieuwe vereniging en kondigde trouw (in een afzonderlijke bijlage) haar wedstrijden en tentoonstellingen aan. In uitvoerige verslagen werden de vruchten van de eigentijdse kunstnijverheid vervolgens aan de lezers gepresenteerd¹³⁴. Zelfs de in 1880 georganiseerde Exposition internationale de photographie — toch een noviteit— kon op belangstelling rekenen¹³⁵.

Uit de verslagen bleek echter ook dat niet de 'section moderne', maar de 'section rétrospective' van de tentoonstellingen van de Chambre syndicale het enthousiasme van de redactie opriep. De oude kunstnijverheid had immers dat op de moderne voor dat 'il savait généralement unir la simplicité au bon goût, la solidité à l'élégance'. De bezoeker kon zich in de 'section historique' bovendien in 'un petit Cluny' wanen¹³⁶. Wat er te zien was? De aankondiging van de tentoonstelling van 1882 somde het allemaal op: 'monnaies, méraux, médailles, instruments de précision, tapis, tapisseries, meubles, tissus, dentelles, broderies, habillements, céramique, cristaux, vitraux, ferronnerie, argenterie, orfèvrerie, oeuvres de typographie, reliures, manuscrits illuminés'. Oudheden dus.

De materiële resten van het verleden bleven inderdaad ook in de periode 1873-1896 de aandacht van de medewerkers van de *Messenger* opeisen. De numismatiek bijvoor-

131 [J.-B.] Béthune-d'Ydewalle, 'Notes sur le projet de restauration de la mosaïque dans la coupole du dôme d'Aix-la-Chapelle', *MSH* (1876) 31-51 (zie ook *MSH* (1881) 375). Over dit project: Van Cleven, e.a., *Neogotiek*, 184-185.

132 Onder meer *MSH* (1886) 1-17 en *MSH* (1894) 129-158. Over Helbig: Van Cleven, e. a., *Neogotiek*, 117-120 (door E. Deconinck); over Verhaegen: J. de Maeyer, *De rode baron. Arthur Verhaegen 1847-1917* (KADOC-Studies, XVIII; Leuven, 1994) (over de relatie met Bethune: 131-136). Helbig zou in 1906 *Le baron Béthune, fondateur des écoles Saint-Luc. Etude biographique* publiceren. Over Bethune's eigen rol in de neogotische beweging onder meer: J. Uytterhoeven, *Baron J. B. Béthune en de neogotiek* (Kortrijk, 1965); D. Sabbe, 'J. B. Béthune, promotor van de neogotische beweging', *Handelingen van de Koninklijke geschied- en oudheidkundige kring van Kortrijk*, XLVI (1979) 267-355 en Van Cleven, e. a., *Neogotiek*, 167-211.

133 Nollée de Noduwez, 'Les arts belges', 236-237.

134 Zie *MSH* (1876) 442-456. De Limburg-Stirum zou eerst vice-voorzitter en vervolgens voorzitter van de Chambre syndicale worden; Varenbergh was er van bij de oprichting secretaris van. Ook Kervyn de Volkaersbeke en Vander Haeghen (eveneens bestuurslid) waren bij de oprichting betrokken. Initiatiefnemer was provinciegriffier Oré de Grave, zoon van één van de stichters van de *Messenger*. Voor de door Varenbergh opgestelde verslagen: *MSH* (1877) 366-385 en *MSH* (1883) 1-15.

135 *MSH* (1880) 126-127. Vergelijk *MSH* (1893) 89-103: een verslag van de in 1892 georganiseerde tentoonstelling van de Gentse sectie van de Association belge de photographie.

136 *MSH* (1877) 366-367 en 385.

beeld was nog steeds een terrein waarop zij zich graag en veelvuldig bewogen¹³⁷. Nog steeds werd in de *Chronique* over allerlei 'découvertes' bericht. Teruggevonden grafstenen leidden tot uitvoerige artikelenreeksen¹³⁸. In 1884 werd het Musée d'archéologie de Gand opgericht, mede op basis van de collectie van het Musée historique belge van Serrure, Voisin, Warnkoenig en Blommaert; de *Messenger* volgde de totstandkoming ervan op de voet¹³⁹. En de reeks 'Souvenirs archéologiques de la ville de Gand', die nog mede door Van Lokeren was opgezet, bleef tot nieuwe afleveringen leiden¹⁴⁰. Intussen kreeg het tijdschrift de medewerking van een jongere generatie erudieten, waaronder de latere hoofdbibliothecaris van de Gentse universiteit Paul Bergmans, de bollandist Hippolyte Delehaye en de Gentse stadsarchivaris Victor vander Haeghen. Zij brachten archiefmateriaal bij elkaar, reconstrueerden oude *voyages littéraires*, publiceerden her en der verspreide documenten. Hun bijdragen pasten in een tijdloze geleerdecultuur.

HET EINDE VAN EEN ANTIQUARISCH TIJDSCHRIFT

In 1896 — de redactie bestond toen nog slechts uit Varenbergh, Vander Haeghen en De Limburg-Stirum¹⁴¹ — verscheen de laatste aflevering. Driekwart eeuw had de *Messenger* bestaan. De voorbije jaren had het tijdschrift de indruk gewekt een *vieille dame* te zijn, die zichzelf had overleefd. Nu stierf het een stille dood, zonder enige mededeling. Het overlijdensbericht bestond uit een meubelinventaris, een studie over Belgische drukkers in het buitenland, een verslag van het verblijf van de Princesse de Condé te Gent in 1653 en een bijdrage tot de norbertijnse iconografie.

Misschien waren het de drukke werkzaamheden van de redactieleden van de *Messenger* die aan de basis lagen van de opheffing van het tijdschrift. Die werkzaamheden kwamen onder meer ten goede aan wat toch moeilijk anders dan als een concurrent kon worden aanzien, de in 1893 opgerichte Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent¹⁴². Deze Maatschappij was gegroeid uit het zes jaar eerder

137 De Limburg-Stirum was vice-president van de Société royale de numismatique en een zeer actief lid van de redactie van haar tijdschrift. Zie B. de Jonghe, 'Necrologie. Le comte Thierry de Limburg-Stirum', *Revue belge de numismatique* (1911) 288-290.

138 Onder meer J. Béthune-de Villers, 'Musée lapidaire des ruines de Saint-Bavon. Dalles funéraires retrouvées à l'écluse des Braemgaten', *MSH* (1891) 89-107, 257-269 en 385-401, en *MSH* (1892) 1-16, 129-145 en 261-273.

139 *MSH* (1887) 117-129. De Limburg-Stirum, verzamelaar van bestuursfuncties, werd vice-voorzitter van het uitvoerend comité van het Musée.

140 Onder meer *MSH* (1871) 1-14 en 331-332, en *MSH* (1873) 1-23 en 287-297. Afleveringen verschenen tot in de jaren 1880.

141 Bethune was in 1894 op zijn kasteel te Marke overleden; zie de necrologie in *MSH* (1895) 1-13.

142 Voor een historiek van deze vereniging (opgericht onder de naam Geschied- en oudheidkundige kring te Gent — Cercle historique et archéologique de Gand): M. Berckmoes en M. Struyfs, *Honderd jaar geschiedenis van de Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent (1893-1993)* (Verhandelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent, XVIII; Gent, 1993). Voor de rol van de redactieleden van de *Messenger* in de Maatschappij, waarbij vooral die van Varenbergh, ondervoorzitter

samengestelde Comité du Château des Comtes, een op initiatief van baron Auguste de Maere opgerichte groep Gentse notabelen, die met succes voor het behoud van het Gravensteen had gestreden en waarin ook de voltallige redactie van de *Messenger* zich had geëngageerd¹⁴³. Het aantal leden van de Maatschappij steeg snel, waarbij de grote doorbraak er kwam in 1896 (precies het jaar dat de *Messenger* ter ziele ging), toen het congres van de Fédération archéologique et historique de Belgique in Gent doorging. Op dat moment gaf de Maatschappij ook al een eigen tijdschrift uit, de *Handelingen van den Geschied- en oudheidkundigen kring van Gent*¹⁴⁴.

De Gentse Maatschappij behoorde tot de tweede generatie van lokale (ook provinciale en regionale) historische kringen die in het negentiende-eeuwse België werden opgericht. De eerste generatie was ontstaan in de kwarteeuw die tussen 1838 en 1862 was verlopen; de Brugse Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale was er de oudste en belangrijkste van¹⁴⁵. Deze kringen, waarvan de *Messenger* steeds de lotgevallen met grote belangstelling had gevolgd¹⁴⁶, waren vooral oudheidkundig van aard (geweest). Hun doelstellingen en activiteiten waren

van 1893 tot zijn dood in 1900, opviel: *Ibidem*, 210, 214, 224 en 228 (ook vaste medewerkers als Bergmans en Victor vander Haeghen namen een belangrijke positie in de Maatschappij in; *Ibidem*, 203 en 209-210, en G. van den Gheyn, 'Hommage à Paul Bergmans (14 novembre 1935)', *Bullelijn der Maatschappij van geschied- en oudheidkunde te Gent*, XLII-XLIII (1934-1935) 10-14). Omgekeerd werd Van Lo-keren door de Maatschappij gehuldigd met een herdenkingsmonument (Berckmoes en Struyfs, *Honderd jaar*, 114-116).

143 Zie 'La restauration du Château des Comtes à Gand', *MSH* (1887) 137-151. Vergelijk ook V. vander Haeghen en J. de Waele, 'Contribution à l'histoire du Château des Comtes à Gand 1439-1446', *MSH* (1895) 281-312. De Limburg-Stirum was (als katholiek, naast de liberaal Auguste Wagener) ondervoorzitter van het Comité geweest (zie V. vander Haeghen, 'Le comte de Limburg-Stirum', *Bullelijn der Maatschappij van geschied- en oudheidkunde te Gent*, XIX (1911) 133-136).

144 De Franse titel luidde: *Annales du Cercle historique et archéologique de Gand*. De Maatschappij had daarnaast ook een huisorgaan, het *Bullelijn - Bulletin*. Over het ledenaantal en het congres van 1896: Berckmoes en Struyfs, *Honderd jaar*, 24 en 70-73.

145 Behalve de Brugse Société kunnen worden genoemd: de Société archéologique de Namur (1845), de Société pour la conservation des monuments historiques et des oeuvres d'art dans la province de Luxembourg (1847), de Société historique, archéologique et littéraire de la ville d'Ypres et de l'ancienne West-Flandre (1861), de Cercle archéologique du Pays de Waes (1861) en de Cercle archéologique de la ville et de l'ancien pays de Termonde (1862). De Société des sciences, des arts et des lettres du Hainaut (1833) was veeleer een genootschap als de Gentse Société des beaux-arts. Zie M.-R. Thielemans, 'Les sociétés scientifiques', in: *Histoire et historiens depuis 1830 en Belgique*, themanr. *Revue de l'Université de Bruxelles* (1981) nrs. i-ii, 217-231, met name 220-222 en *Lokale en regionale verenigingen en tijdschriften voor geschiedenis, archeologie en folklore. Repertorium, bijvoegsel bij Gemeentekrediet van België*, CXLI (1982). Over de Brugse Société: Vrielinck en Van Eenoo, *IJveren voor geschiedenis*. Zie ook P. Soetaert, 'Op zoek naar het eigen verleden. Historisch onderzoek en historische verenigingen in West-Vlaanderen', *Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis gesticht onder de benaming 'Société d'Emulation' te Brugge*, CXXVI (1989) 167-186 en D. Lamarq, ed., *50 jaar Oostvlaams Verbond van de kringen voor geschiedenis* (Voorlichtingsreeks, Nieuwe Reeks, XXXIV; Zottegem, 1997).

146 Onder meer *MSH* (1843) 85 en 317, en *MSH* (1861) 122-123, 263-265 en 383. Redactieleden van de *Messenger* zetelden ook in het bestuur van de Brugse Société, zo Serrure (zie Vrielinck en Van Eenoo, *IJveren voor geschiedenis*, 42 en 132) en — uiteraard — De Limburg-Stirum (zie *Ibidem*, 62-68 en H. Rommel, 'In memoriam. Le comte Thierry de Limburg-Stirum', *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LXI (1911)92-93).

antiquarisch en 'archeologisch': zij wilden de monumenten van het verleden beschermen en bestuderen.

De kringen van de tweede generatie daarentegen, ontstaan tijdens de laatste twee decennia van de eeuw, waren veeleer verenigingen die zich op de geschiedenis richtten, overigens zonderde oudheidkunde te veronachtzamen¹⁴⁷. De Gentse Maatschappij was inderdaad gegroeid vanuit de bekommernis de monumenten van het verleden (*in casu* het Gravensteen) te beschermen. Maar zij maakte in haar werking (en haar institutionele opzet) een scherp onderscheid tussen oudheidkunde en geschiedenis¹⁴⁸. Dat scherpe onderscheid werd wellicht mogelijk gemaakt door de verwetenschappelijking en de disciplinaire verzelfstandiging (ten aanzien van de geschiedenis) van de archeologie (inclusief de monumentenzorg). De archeologie werd een vak apart, een wetenschap die zich uitsluitend richtte op niet-documentair materiaal en bijna exclusief met graafwerk werd geassocieerd. In België voltrok dat proces zich vanaf het begin van de jaren 1860, mede onder invloed van de neogotische beweging, en bereikte het zijn eindpunt omstreeks 1895, toen er een afzonderlijke universitaire opleiding in de archeologie (en de kunstgeschiedenis) ontstond¹⁴⁹.

Tegelijkertijd onderging de nationale geschiedschrijving een metamorfose. De romantisch-retorische historiografie van een Juste en een Moke moest vanaf de jaren 1870 plaats maken voor een geschiedschrijving die minder faciel, minder clichématig en vooral veel erudierter was¹⁵⁰. Aan de Gentse universiteit kreeg deze nationale geschiedschrijving nieuwe stijl haar vertegenwoordigers in Paul Fredericq en vooral Henri Pirenne, die er beiden in de jaren 1880 een professoraat verwierven. Beiden beperkten zich overigens niet tot de studie van het nationale verleden; ook op lokaal-historisch terrein waren zij werkzaam. In de Gentse Maatschappij speelden zij, zeker bij de aanvang van hun carrière, een belangrijke rol¹⁵¹.

147 Behalve om de Gentse Maatschappij gaat het onder meer om de Société d'art et d'histoire du diocèse de Liège (1880), de Cercle archéologique, littéraire et artistique de Malines (1886) en de Société royale d'histoire et d'archéologie de Bruxelles (1887). In 1884 werd de overkoepelende Fédération des Cercles archéologiques et d'histoire de Belgique opgericht. Zie onder meer de historiek van de beginjaren van de Mechelse kring door F. Wollibrants in *Koninklijke Kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen. Eeuwfeestviering 1886-1986* (Mechelen, 1987) 7-12.

148 Zie Berckmoes en Struyfs, *Honderd jaar*, 36: de verschillende secties.

149 R. Maere, 'L'étude de l'archéologie chrétienne en Belgique, 1830-1930', *Revue d'histoire ecclésiastique*, XXVII (1931) 591-598; J. Lavalleye, 'L'Institut supérieur d'archéologie et d'histoire de l'art de l'Université catholique de Louvain', *Revue des archéologues et historiens d'art de Louvain*, II (1969) 7-38 en *Idem, Introduction à l'archéologie et à l'histoire de l'art* (Louvain-la-Neuve, 1979⁴) 49-54. Vergelijk Ph. Levine, *The amateur and the professional. Antiquarians, historians and archaeologists in Victorian England, 1838-1886* (Cambridge, 1986) 12 en 87-99, en — meer algemeen — B. G. Trigger, *A history of archaeological thought* (Cambridge e. a., 1989) 61-109.

150 Vergelijk de verstarring waaraan een ander romantisch genre, de historische optocht, ten prooi viel, zoals beschreven in T. Verschaffel, 'Het verleden tot weinig herleid. De historische optocht als vorm van de romantische verbeelding', in: J. Tollebeek, F. Ankersmit en W. Krul, ed., *Romantiek en historische cultuur* (Groningen, 1996) 297-320.

151 Fredericq was secretaris van het Comité du Château des Comtes en stichtend lid van de Maatschappij, Pirenne, eveneens stichtend lid, één van de twee eerste secretarissen en later ondervoorzitter van de Maatschappij (Berckmoes en Struyfs, *Honderd jaar*, 208 en 218).

In deze nieuwe constellatie van lokaal-historisch onderzoek, archeologie en geschiedschrijving bleek voor de *Messenger* geen plaats meer te zijn¹⁵². De positie van het tijdschrift was steeds bepaald door het spectrum dat de romantisch-retorische geschiedschrijving en het antiquarisch onderzoek hadden gevormd. Maar tegen het einde van de eeuw waren die beide tradities overstegen. De romantisch-retorische geschiedschrijving was verwetenschappelijkt. Maar belangrijker (vanuit het perspectief van de *Messenger*) was het feit dat althans het documentaire antiquarisch onderzoek (daardoor) werd 'gedegradeerd' tot voorbereidend onderzoek voor de geschiedschrijving. 'Cette érudition des bagatelles, érudition d'antichambre ou de concierge,' zo zou de Leuvense hoogleraar Victor Brants in het begin van de twintigste eeuw onvriendelijk schrijven, 'n'est pas la vraie histoire'¹⁵³. De *antiquitates* stonden nu niet meer naast de *historia*, maar onder haar. Zij waren een voorstadium geworden, een 'antichambre' — bronnenstudie en hulpwetenschappen. Die ontwikkeling voltrok zich in België, maar bijvoorbeeld ook in Nederland en Engeland¹⁵⁴.

Daarmee liep de door Momigliano geschetste evolutie, zich uitstrekkend van de zestiende tot de negentiende eeuw, ten einde. De geschiedenis van de *Messenger* illustreert hoe lang de laatste fase van deze evolutie heeft geduurd. Momigliano verwonderde er zich over dat de traditie van de *antiquitates* nog in het begin van de negentiende eeuw bestond¹⁵⁵; in werkelijkheid bleef zij nog veel langer vitaal. Bovendien maken de lotgevallen van het tijdschrift duidelijk dat deze evolutie complex was, en dat het beeld ervan moet worden gedifferentieerd.

Daarbij gaat het niet alleen om de positie van het lokaal-historisch onderzoek in het geheel (de tegenstelling 'lokaal-nationaal' valt niet samen met de tegenstelling 'oudheidkunde-geschiedenis'), maar ook om het professionele statuut van de dragers van de verschillende in het geding zijnde tradities. Roland Fagel heeft uitvoerig beschreven hoe in Nederland de spanning tussen wat hij de 'doorwrocht-detaillistische geschiedbeoefening' (de *antiquitates*) en de 'oratorisch-declamatorische historia patriae' (de *historia*) noemde, samenviel met een offensief-defensief van de 'universitaire geleerdencultuur' tegen de 'lokale erudieten': professoren versus uitgever-archivarissen¹⁵⁶. In België viel die scheiding niet zo gemakkelijk te maken. Aan de universiteiten konden oudheidkunde en geschiedschrijving lang naast elkaar blijven bestaan (getuige de positie van Serrure en Moke in Gent). De *Messenger* onderhield dan ook steeds nauwe banden met de universitaire wereld, zij het dat het daarbij

152 Dit in tegenstelling tot de in een bepaalde historische subdiscipline (als de kerkgeschiedenis) gespecialiseerde tijdschriften (als de *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, vanaf 1864): zij konden zich wél in het nieuwe model voegen.

153 V. Brants, *Le cabinet de travail d'un historien* (Brussel, [1917]) 9.

154 Zie Fagel, 'Historische tijdschriften', 341-366 (vergelijk voor het einde van deze ontwikkeling: J. Tollebeek, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Amsterdam, 1996²) 13-127, *passim*) en Levine, *The amateur and the professional* (vergelijk voor de periodieke vorm van de 'nieuwe' geschiedschrijving: D. S. Goldstein, 'The role of historical journals in the professionalization of history in England, 1886-1923', *Tijdschrift voor geschiedenis*, IC (1987) 591-605).

155 Momigliano, 'Ancient history and the antiquarian', 25.

156 Zie vooral Fagel, 'Historische tijdschriften', 364-365.

vanaf de jaren 1860 vooral om de 'technische' krachten van de universiteit ging: eerst de bibliothecarissen, daarna ook de docenten van vakken als paleografie en bibliografie¹⁵⁷. Maar zelfs de vertegenwoordigers van de nationale geschiedschrijving nieuwe stijl, de hoogleraren Fredericq en Pirenne, zouden nog in de *Messenger* publiceren — als oudheidkundigen¹⁵⁸. De *Messenger* was geen — of niet uitsluitend — een tijdschrift van 'dilettanten', 'autodidacten' of 'amateurs'.

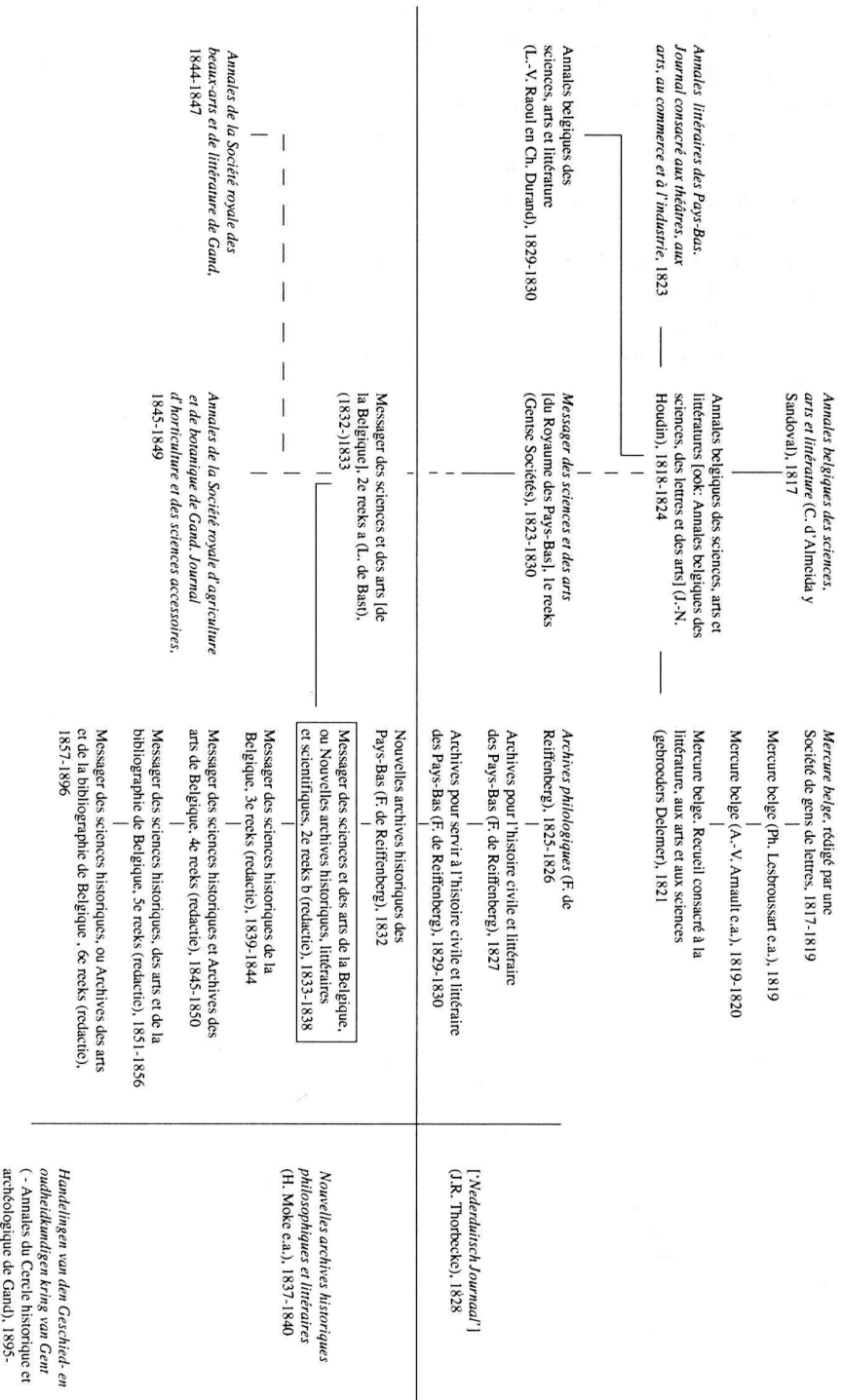
Nog een laatste conclusie. Vaak wordt de 'korte' negentiende eeuw (1830-1914) van de Belgische historiografie verdeeld in twee periodes: 'l'âge des archivistes' en 'het uur der professoren'¹⁵⁹. Een inadequate periodisering is dit zeker niet, bijvoorbeeld daar waar het erom gaat de vernieuwingen in opleiding en onderwijs te begrijpen. Maar wél dreigt zij het zicht te ontnemen op een verschil dat nog tot diep in de negentiende eeuw alle andere tegenstellingen doorkruiste, dat tussen geschiedenis en oudheidkunde.

157 Dat geldt met name voor Victor vander Haeghen, die vanaf 1890 paleografie (en bibliografie) in Gent doceerde (zie 'Victor van der Haeghen', in: *Université de Gand. Liber memorialis*, 1(1913) 225-230 en R. F. Apers, 'Victor van der Haeghen (1854-1916)', in: *Rijksuniversiteit te Gent. Liber memorialis 1913-1960*, 1, *Facultéit der letteren en wijsbegeerte* (Gent, 1960) 68-74.

158 P. Fredericq, 'Récompense publique accordée à Ryhove par le magistrat gantois (31 mai 1581)', *MSH* (1889) 469-475; *Idem*, 'Une fille de Ryhove', *MSH* (1890) 101-105 en H. Pirenne, 'La porte de Hagerue à Arras', *MSH* (1893) 1-3 (vergelijk *MSH* (1892) 376). Pirenne's vroegste publicaties — erudiete bronnenstudies en edities — werden met veel lof in de *Messenger* besproken: *MSH* (1882) 498; *MSH* (1890) 232-233; *MSH* (1891) 370 en *MSH* (1892) 484-487 (vergelijk ook *MSH* (1893) 163-189, *passim*). In de Gentse Maatschappij zou Pirenne met De Limburg-Stirum over oudheidkundige kwesties discussiëren (zie Berckmoes en Struyfs, *Honderd jaar*, 45).

159 Vergelijk Vercauteren, *Cent ans*, I (1959) 59-89 en Tbllebeek, 'Machinerie', 21-22.

APPENDIX I. STAMBOOM EN EVOLUTIE VAN DE MESSENGER DES SCIENCES HISTORIQUES 1817-1896

APPENDIX II. LEDEN VAN DE REDACTIE 1833-1896

L. A. Warnkoenig	1833-1835
F. de Reiffenberg	1833-1838
A. Voisin	1833-1842
C. P. Serrure	1833-1856
A. vanLokeren	1833-1872
E. Jaequemyns	1833
J. de Saint-Génois	1836-1867
Ph. Blommaert	1839-1844
P. vander Meersch	1844-1868
Ph. Kervyn de Volkaersbeke	1850-1881
F. Lecouvet	1861-1863
E. Varenbergh	(1867-) 1873-1896
F. vander Haeghen	1873-1896
Th. de Limburg-Stirum	1873-1896
J.-B. Bethune	1877-1894

APPENDIX III. UITGEVERS-DRUKKERS 1823-1896

P.-F. de Goesin-Verhaeghe	1823-1830
D.-J. vander Haeghen	1833-1834
D.-H. Duvivier	1835
L. Hebbelynck	1836-1874
E. vander Haeghen	1875-1896

Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving

MAARTEN KUITENBROUWER

Geyls bekende uitspraak dat de geschiedenis 'een discussie zonder einde' is, schijnt nog steeds het meest gebruikte citaat onder Nederlandse historici te zijn¹. Helaas brengen de Nederlandse historici Geyls aforisme zelden in praktijk, tot wanhoop van de historiograaf en geschied-theoreticus. Gebrek aan debat dreef Lorenz bijvoorbeeld al snel over de grenzen bij het schrijven van zijn dissertatie. Naar Duitsland, waar de historici het bijna permanent met elkaar oneens zijn².

Toen Lorenz zijn dissertatie in 1987 publiceerde, was er echter een heus debat gaande onder Nederlandse historici over de vraag of er al dan niet een Nederlandse variant van het modern imperialisme bestaan had. Zo'n felle *Historikerstreit* als die welke gelijktijdig in Duitsland gevoerd werd over de uniciteit van de holocaust was het debat niet. Gelukkig stond er bij een eventueel Nederlands imperialisme veel minder op het spel. Maar het was toch een echt historisch debat, waaraan men alle theoretische en methodologische vraagstukken die Lorenz in zijn dissertatie voor de Duitse geschiedenis uitwerkte, zou kunnen toetsen.

Het debat was in 1970 heel voorzichtig geopend met het congres van het Nederlands Historisch Genootschap over 'de Nederlandse expansie in Indonesië in de tijd van het moderne imperialisme 1870-1914', een titel waar niemand aanstoot aan kon nemen³. De congresbijdragen vormden echter aanleiding voor veel nieuw onderzoek, dat ondermeer tot een fundamentele discussie leidde tussen de Leidse historicus Wesseling en de Utrechtse historicus Kuitenbrouwer, naar aanleiding van diens Amsterdamse dissertatie⁴. Met de publicatie van Locher-Scholten's recente studie over de relatie tussen de Nederlands-Indische koloniale Staten het Sumatraanse sultanaat Djambi is het debat volgens veel waarnemers afgerond⁵. Het debat leent zich dus inmiddels voor een historiografische en geschiedtheoretische evaluatie.

Het is echter maar de vraag of men die taak veilig aan één van de deelnemers aan het debat kan toevertrouwen, zoals de BMGN-redactie in dit geval deed. Is dat niet zoiets als een alcoholicus uitnodigen om een pleidooi voor de blauwe knoop te houden? Na enige aarzeling heeft ondergetekende toch besloten de eervolle uitnodiging aan te nemen. Het biedt namelijk een mooie gelegenheid de rol van waarnemer met die van deelnemer te combineren, zoals Lorenz de twee centrale uitgangspunten in historiografie heeft aangeduid. Om ongelukken te voorkomen zal de waarnemer het echter steeds in de derde persoon over de deelnemer hebben. Voor de auteur een beetje schizofreen, maar voor de lezer wel zo duidelijk.

Internationalisering en professionalisering

Imperialisme is een goed voorbeeld van een historisch begrip dat oorspronkelijk een polemisch, politiek karakter droeg, in de handen van beroepshistorici een meer gedistantieerd, 'wetenschappelijk' karakter kreeg, maar haar ideologische beladenheid nooit helemaal kwijt

1 H. L. Wesseling, 'Citatie-index', *NRC-Handelsblad*, 16 januari 1998.

2 C. Lorenz, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis* (Amsterdam, 1987) 9.

3 *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, LXXXVI (1971).

4 M. Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme. Koloniën en koloniale politiek. 1870-1902* (Amsterdam, 1985). Vgl. H. L. Wesseling, 'Bestond er een Nederlands imperialisme?', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, IC (1986) 214-226, in iets gewijzigde vorm ook verschenen in *Indië verloren, rampspoed geboren en andere opstellen over de geschiedenis van de Europese expansie* (Amsterdam, 1988) 177-195.

5 E. Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat en koloniale staat. De relatie Djambi-Batavia (1830-1907) en het Nederlandse imperialisme* (Leiden, 1994).